

Gesti feele õpetus

algkoolidele.

Sirjutanud

H. Giner,

kooliõpetaja Valgas.

Surjewis.

Trükitud „Postimehe“ — J. Edisson'i — trükitojas.

1900.

A. 108.

Sesti keele õpetus algkoolidele.

Kirjutanud

H. Giner,

kooliõpetaja Valgas.

St. Petersburg, 30 Aug. 1901.

J. Mindispuu

Jurjewis (Tartus).

Trükitud „Postimehe“ — J. Lõnisson'i — trükitojas.

1900.

Beste beets opetus

opetustöid

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 19 июля 1900 г.

Arhiiv

Arhiiv

ENSV TA Er. B. Kreuzwaldi nim.
Kirikumuuseumi
Arhiivraamatukogu

1958:1323

[Faint handwritten signatures and notes in cursive script]

Arhiiv

G e s õ n a.

Selseisaw keeleõpetus tahab Eesti keele õpetamises ja õppimises meie rahwakoolides nii hästi õpetajale kui ka õppijale abiks olla. Temas läbiwõetaw õpetusmaterial on seejama, mida möödaläinud aasta sügijel ülema kooliwalitjuse poolt meie koolidele kätte saadetud ja makswaks tehtud „õpetusprogrammid“ (Примѣрные программы) emakeele kohta määravad. Õpetuse wiis ja tee, mille kaudu selles raamatukeses õpilasele emakeele seadused selgetks tehakse ja kätte õpetatakse, ei ole mitte nõndanimetatud „teaduslik“ ja „süsteematiikalik“, waid näitlik ja lihtne õpetuswiis. Ta ei tule mitte otsekohe kirjutuslaualt, waid on ju aastate kaupa koolis tegelikult läbi katjutud. Kergemalt raskeemale, lihtsamalt liidetumale wiib ta õpilast. — Iseäralist rõhku tuleb kirjalikkude harjutuste pääle panna: laps peab neid täites logikalikult mõtlema, õieti kirjutama ning rääkima õppima. Kõik õpetusmaterial on kahe astme ehk liigi jaoks määratud: I. aste teise talwe-, II. aste ja I. kordamine kolmandama talwe lastele. Lõija tutwustab, kui aega jätkub, terasemaid õpilasi wärssi- ja luuleõpetuse (metrika ja poetika) tähtsamate seaduste ja seltsidega.

Walgas, septembri kuul
1900.

Wäljaandja.

§ 1. Kõne, lause, sõna, sõlv, häälik, täht.

I. 1. Inimene kõneleb, — ta avaldab kõne läbi omad mõtted.

Mänd kasvab metsas. Tal on tugev tüvi. Tüvest lõigatakse laudu. Laudadest tehakse laevu.

2. Arendus. Mitu jagu on sel kõnel? (Neli). Nimeta tema üffitud jaod!

1. Mänd kasvab metsas.
2. Tal on tugev tüvi.
3. Tüvest lõigatakse laudu.
4. Laudadest tehakse laevu.

Kõne jagusid nimetatakse lauseteks.

Sel kõnel on neli lauset.

3. Mänd kasvab metsas.

Arendus. Mitu jagu on sel lausel?

Kolm: mänd — kasvab — metsas.

Lause jagusid hüütakse sõnadeks.

Nimeta kolme teise lause sõnad!

Tal — on — tugev — tüvi, jne.

4. Mitme jaoline on sõna „kasvab“? (Kahe jaoline: kas-wab.)

Sõna jagusid nimetatakse silpideks.

Nimeta sõnade: mänd, metsas, tal, on, tugev, tüvi, lõigatakse — silbid! (mänd, met-sas jne.)

5. Kirjuta järgmised sõnad ära ja jaota nad silpideks:

tammine, tuuline, rebane, kuff, kana, wares, pääsufene, päästmine, kõnelema, rääkima, ütlemä, õnnistama, kaunistama, ümberkäimine, ärajaotamine.

Näit. tammine = tam-mi-ne, tuuline = tuu-li-ne jne.

6. Nimeta sõna „tüvi“ silbid! (tü=vi.)

Mitmesse jalku võime silpi „tü“ jaotada? (Kahte jalku: t = ü.) Mitmesse jalku võime silpi „vi“ jaotada? Ka kahte jalku: „w = i.“

Silbi jagusid häälikuteks.

7. Jaota järgmised sõnad häälikuteks:

kes, mis, külv, lõikus, tegu, fera, muna, rahuline, tarviline.
Näit. kes = k-e-s, mis = m-i-s jne.

8. Kõrkumõte: Kõne jaod on laused, lausete jaod on sõnad, sõnade jaod on silbid, silpide jaod on häälikud.

9. Oma kõnet võime meie firja panna.

See jünnib tähtede abil.

Tähed on häälikute nähtavad märgid.

Häälik on kuuldav, täht — nähtav. Kõiki tähti ühtekokku nimetatatakse tähestikuks.

Geesti keele tähestik on järgmine:

A a, B b, D d, E e, G g, H h, I i, K k, L l, M m, N n,
O o, P p, R r, S s, T t, U u, W w, Ä ä, Ö ö, Ü ü.

Võeraste sõnade kirjutamiseks tarvitatakse veel:

C c, F f, Q q, V v, X x, Y y, Z z.

10. Nimeta iga tähte nime pidi!

11. Nimeta iga tähe häälikut!

12. Kirjuta esite juured ja siis weiksed tähed ära!

13. Nimeta häälikud, mida ükskhaawalt kõwa ja selge häälega nimetada võime! (a, e, i, o, u, ä, ö, ü).

14. Nimeta häälikud, mida üksnes teiste abil kõwaste võime välja rääkida! (b, d, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, w).

15. Häälikuid, mida ükskhaawalt kõwa ja selge häälega välja võime rääkida, hüütakse täis-
häälikuteks; häälikuid aga, mida üksnes täis-

häälikute abil kõwa häälega wälja wõime ütelda, nimetatakse umbhäälikuteks.

16. Arwa esite järgmiste sõnade täishäälikud, siis umbhäälikud kokku ning kirjuta üles, kui palju esimesi, kui palju teisi ja kui palju mõlemaid ühtekokku on:

külm, palaw, leige, lumi, wihm, wesi, tuli, jadama, tõusma, langema, tõstma, käima, kõndima, õnnistama, kirjutamine, laulmine.

Mät. külm = 1 + 3 = 4, palaw = 2 + = 5.

17. Täishäälikute ühendamise teel sünniwad kaksitähähäälikud.

Mät. ae, ai, au, ei, ui, oe, oi, õe, õi, õi, üi jne.

18. Kokkuvõtte: Häälikute ühendamise teel sünniwad silbid, silpide ühendamise teel — sõnad, sõnade ühendamise teel — laused, lausete ühendamise teel — kõne.

§ 2. Häälikute wälteed.

19. Loe järgmises tabelis seiswad sõnad õieti!

1 wälde.	2 wälde.	3 wälde.
1) jada, a ,	jaada, aa , (firi)	jaada, aa , (on küll)
2) weri, e ,	weeri, ee , (edasi)	weerida, ee , (ei õska)
3) wili, i ,	wiili, ii , (pää)	wiili, ii , (ei ole)
4) lori, o ,	loori, oo , (riie)	loori, oo , (ei ole)
5) furi, u ,	fuuri, uu , (wõti)	fuuri uu , (läks)
6) sõra, õ ,	lõõri, õõ (pää)	lõõri, õõ , (arstima)
7) mõll, õ ,	lõõwi, õõ (fatus)	lõõwi, õõ , (waatama)
8) küna, ü ,	küüni, üü (uts)	küüni, üü , (ei ole)
9) tala, l ,	talla, ll (nahk)	talla, ll , (maha)
10) kama, m ,	kammi, mm (pää)	kammi mm , (ei ole)
11) lina, n ,	linna, nn (uulits)	linna, nn , (ei näe)
12) jari, r ,	narri, rr (riie)	narri, rr , (ei näinud)
13) kasi, s ,	kassi, ss (pää)	kassi, ss , (ei näinud)
14) kabi, p ,	kapi, pp (wõti)	kappi, pp , (panin)
15) pada, t ,	patu, tt (juur)	pattu, tt , (tegi)
16) waga, k ,	waka, kk (kaas)	wakka, kk , (walas)

Näit. 1 saada, saada firi, saada on küll. 2. weri, weeri edafi, weerida ei oska jne.

20. Täishäälikutel on kolm pittuise ning umbhäälikutel kolm kõwaduse wäldet ehk järku.

21. Nimeta tabeli järele, kuidas iga hääliku üfsikuid wälteid kirjutatakse.

II. 22.

Sõnu, millede häälikud muutmise korral pikemaks ja lühemaks, kõwemaks ja pehmemaks lähewad, nimetatakse painuwateks sõnadeks; sõnad, milledes see mitte ei sünni, on painumata sõnad. Painuwad sõnad on: kaal, kaalu (laud), kaalu (ei ole); koda, koja, kotta; sõber, sõbra, sõpra; jõgi, jõe, jõkke jne.

Painumata sõnad on: maja, kana, paju, niisu, herra, katuja.

§ 3. Nimi sõna.

I. 23. Sõnad: (Имя существительное.)

- Ja an, Ju han, Jü ri, Tõ nis, Li isa, Lin da, Sal me tähendawad inimesi;
- hobune, lehm, lamm as, koer, kajs tähendawad elajaid;
- mänd, kask, kuusk, lepp tähendawad puid;
- laud, pink, kool, jä ng tähendawad toasju;
- firwes, nuga, wikat, sirp tähendawad tööriistu.

24. Märka:

- inimesi, elajaid, puid, asju, riistu jne. nimetatakse **olewusteks**;
- sõnu, mis inimesi, elajaid, puid, asju, riistu j. o. **olewusi** nimetawad, hüütakse **nimisõnadeks**. — **Nimisõnad on olewuste nimed.**

25. Kirjuta üles, mis sugused on järgmistest asjadest ehk olewustest toas, mis sugused köögis:

tool, woodi, fatal, peegel, pann, pada, tunnifell, kulp, sohwa, häll, pliit, klaver, kurn, pööris, tindipott, pang?

Näit. Toas on: tool, woodi jne. Köögis on: fatal, pann jne.

Õhimehe ütelse järele tuleb koolon (:), iga nimetatud sõna järele komma (,) ning lause lõpule punkt (.) teha.

26. Misjuguised järgmistest elajatest elavad kodus, misjuguised metsas;

hunt, hobune, karu, kits, jänes, metskits, kuff, ilves, lammas, oinas, tuhkur, kana, põder, lehm, kull, määri, karp, hani, part, mõtus, kalkun, siga, orav?

Mäit. Kodus elavad: hobune, kits jne.

27. Misjuguised järgmistest taimedest kasvavad metsas, misjuguised — aias ja põllul:

kadakas, rufis, sõnajalg, kuusk, oder, mänd, lepp, sibul, kartul, jammal, tamm, tatar, kapsas, paju, kask, kaal, jara-puu, fullerkuup, õunapuu, kaer, mustikas, lina, kanep?

Mäit. Metsas kasvavad: kadakas, sõnajalg jne.

Aias ja põllul kasvavad: oder, sibul jne.

28. Mis on toit, mis on juust:

leib, mahl, sai, kali, õlu, liha, puder, wesi, wõi, muna, heeringas, thee, juust, kohw, kook?

29. Mis on puu jaod, mis on inimese keha jaod:

tüwi, käsi, jalg, oks, film, õlg, juur, okas, selg, rind, leht, kõrw, õis, pää, otjaesine, foor, nahk, jäär, latw, sõrm, küüs, urb, piht, põhw?

30. Kirjuta üles kõige 12 kuu nimes!

31. Nimeta ja kirjuta üles aasta aegade nimes!

32. Kirjuta nädala päewad üles!

33. Misjuguised on järgmistest sõnadest meeste-, misjuguised naeste nimes:

Madis, Mai, Kai, Jaan, Zuhan, Jüri, Jakob, Anna, Helmi, Walli, Beeter, Jaak, Wiu, Tiu, Olew, Salme, Ida, Linda, Kalew, Kadri, Tõnis, Mart, Mari, Juuli, August, Alma, Marie, Madu, Abraham, Andres, Hilda?

34. Kirjuta wälja, mis on järgmistest sõnadest maade, mis kohtade, mis jõgede, ja mis järwede nimes:

Cestimaa, Don, Balk, Hispania, Peipus, Skandinavia, Karula, Moskwa, Neewa, Amerika, Afrika, Ladoga, Helme, Düllna, Belgia, Saugaste, Nowgorod, Onega, Kaukasus, Wolga, Italia, Rhein, Themse?

Näit. Maade nimed on: Cestimaa, Hispania jne.

Kohtade nimed on: Balk, Karula jne.

35. Märka:

inimeste, maade, kohtade, mägede, jõgede, järwede, merede nimed tulewad **juure algtähega kirjutada.**

36. Misjugused järgmistest sõnadest tähendawad eluga, misjused — eluta olewusi:

pöder, pink, laud, rebane, kivi, inimene, hobune, liiw, hunt, karu, kapp, lamp, hiir, ööpik, mütt, kirwes, nuga, japp, raud, rättjapp, laps, kuff, kübar?

Näit. Eluga olewused on: pöder, rebane jne.

II. 37. Olewused wõiwad olla kas meelelised wõi mõttelised.

Meelelised olewused (concreta) on niijugused, mis ollusest ehk materiaalt on, ning milledel sellepärast oma kehalik raskus on. Näit. puu, kivi, wesi, õht.

Mõttelised olewused (abstracta) on niijugused, mis ühestgi materiaalt ei ole, mis meeleliste olewuste juures ette tulewaid ilmumisi, iseäranis tegewusi, olekuid, ja omadusi tähendawad ning mida sellepärast ainult mõtete waral wõib mõista. Näit. waim, rõõm, rahu, halastus, heldus, nälg.

38. Misjugused järgmistest olewustest on meelelised, misjused mõttelised:

ader, ingel, armastus, waher, kadakas, kurjus, kulp, leib, jahu, rikkus, raamat, pühadus, patt, wihm, mets, waesus, kurbtus, mägi, org, läige, hääduš, küünal, kuff, uni, mure, reha, sügawus, tint, pitsus, laius, lumi, rahe?

Näit. Meelelised olewused: ader, waher jne.

Mõttelised olewused: ingel, armastus jne.

39. Meeleliste olewuste nimed langewad nelja jassu: pärisnimed, sugunimed, kogunimed ja materianimed.

a) **Pärisnimed** (nomina propria, собственные) on inimeste, elajate, kohtade, maade, jõgede, järwede ja mägede nimed. Nad tähen-

davad ikka ühte ainust olewust, on ikka selle pärijed. Näit. Kalew, Linda; Krants, Tuks, Mustik; Pärnu, Paistu; Pühajärv, Peipus, Munamägi, Elbrus jne.

b) **Sugunimed** (nomina appellativa, нарицательныя) tähendavad olewuste sugu ehk jelsfi üleüldse ning ka iga üksikut seda jelsfi olewust. Näit. inimene, mees, naene, hobune, rebane, kottas, pärn, lill jne.

d) **Kogunimed** (nomina collectiva, собирательныя) tähendavad asjade ehk olewuste fogu. Näit. kari, sõjawägi, mets, mägestik, jaarestik jne.

e) **Materianimed** (nomina materialia, вещественныя) on oluste ehk materiate nimed. Näit. muld, leib wõi jne.

40. Kirjuta wälja, misjugused järgmistest nimiõnadest on:

a) pärisuimed, b) sugunimed, d) kogunimed, e) materianimed:

liiw, wend, Olew, jaarestik, Salme, õde, tähestik, ruus, Mart, Gallia, onu, kuusik, piim, tuld, Polla, Sinit, hunt, lepik, karu, hõbe, sein, Berlin, lagi, London, Kuuramaa, tina, Australia, kirik, sawi, rasw, määnd, Ob, kofik, Montenegro, tangud, arwustik, jahu, jõgi, laewastik, Zenisei, will, umbrohi, Kasbek, riie, järw.

Näit. a) Pärisuimed on: Olew, Salme jne.

b) Sugunimed on: wend, õde jne.

d) Kogunimed on: jaarestik jne.

e) Materianimed on: liiw j. t.

§ 4. Omadusõna.

(Имя прилагательное.)

1. 41.

1. Tahwel on **must**.
2. Lumi on **walge**.
3. Pind on **pitt**.
4. Wend on **haige**.
5. õde on **terwe**.

Arendus: Misjugune on tahwel? (must). Misjugune on lumi? (walge). Misjugune on pind? (pitt). Kuidas on wend? (haige). Kuidas on õde? (terwe).

42. Sõnu, mis ütlewad, misjugune ehk kuidas üks asi ehk olewus on, nimetatakse omadusõnadeks.

(Omadussõnad on niisugused sõnad, mis ole-
vuste omadusi tähendavad).

43. Ütle ja kirjuta üles, misjugused järgmised, a all seiswad)
asjad ja olevused on, ning tarwita jääljuures alamal
(b all seiswaid) omadussõnu!

a) Ruub, will, maasikas, taewas, rohi, paber, koer, maja,
kirik, tamm, kaamel, isa, kott, pale, siga, rott, elewant,
tee, elu, meri, tänav, raud, kuld, nõel, jää, karu, puu,
keller, wesi, järe, juff?

b) kuiu, willane, linane, märg, niiste, karwane, file, jäme,
peenike, kallis, odaw, kitsas, lai, lühike, pikk, juur, weike,
rojane, puhas, kaffine, terve, inetu, ilus, wana, uus, kirju,
kollane, roheline, sinine, punane, pehme, must?

Räit. Ruub on must. Will on pehme. Maasikas on punane ju.

44. Misjugune on wesi, misjugune — leib?

Tarwita sõnu:

kober, selge, külm, raske, aukline, segane, maotu, wedel,
tulus, mudane, purune, jahune, palaw, jäme, peenike!

Räit. Wesi on selge, külm ju. Leib on kober, raske ju.

45. Misjugune peab laps ja misjugune ei pea ta mitte olema?

Tarwita järgmisi omadussõnu:

wiisakas, laisk, hooletu, usin, wirt, wihane, pahur, kange-
kaelne, sõnakuulelik, kärmas, tülikas, edew, auupakk, truu,
tasane, walelik, wihane, lahke, waga, hooletu, rahulik, õig-
lane, kärjitu, korratu!

Räit. Laps peab olema wiisakas, usin, ju.

Laps ei pea mitte olema laisk, hooletu ju.

§ 5. Mjajõna.

(Глаголь).

I. 46.

1. Daarel künnab.
2. Koolilaps kirjutab.
3. Lind laulab.
4. Leiba jüüakse.
5. Daeru külwetakse.

Arendus. Mis teeb kaarel? (kunnab). Mis teeb koolilaps? (kirjutab). Mis teeb lind? (laulab). Mis tehakse leiwaga? (jüüakse). Mis tehakse kaertega? (külvetakse).

Sõnu, mis ütlevad, mis olewus teeb, wõi mis temaga tehakse, uimetatakse tegusõnadeks ehk ajasõnadeks.

47. Lõisa juurde, mis järgmised olewused teewad:

Hobune, laps, hunt, lammas, wesi, tuli, keiser, lill, lõwi, koer.

Tarwita jääljuures järgmisi ajasõnu:

hulub, hirnub, nutab, woolab, walitseb, haugub, määgib, ditseb, mõirab, põletab.

Räit. Hobune hirnub. Laps nutab jne.

48. Lõisa juurde, mis järgmiste olewustega tehakse:

Leiba, wett, kuube, ahju, lehma, rohutu, maad, puud, lõnga.

Tarwita ajasõnu:

juuakse, kütetakse, niidetakse, lõhutakse, jüüakse, õmmeldakse, lüpsetakse, keritakse, künnetakse. Räit. Leiba jüüakse jne.

49. Ütle ja kirjuta üles, mis järgmised olewused peawad tegema:

Weske, sepp, puusepp, rätsepp, kirjutaja, laulik, kuningas, tuli, koolilaps, kooliõpetaja.

Tarwita jääljuures järgmisi ajasõnu:

õppima, põletama, walitsema, õpetama, jahwatama, õmblema, laulma, kirjutama, taguma, hõõweldama. Räit. Weske peab jahwatama jne.

50. Ütle ja kirjuta üles, mis järgmiste olewustega peab tehtama:

Wett, maad, last, ahju, firja, kangast, rauda, laulu, lehma, leiba.

Tarwita jääljuures järgmisi ajasõnu:

õpetatama, joodama, koetama, lauldama, jõõdama, lüpsatama, taotama, künnetama, kütetama, kirjutatama.

Räit. Wett peab joodama. Maad peab künnetama jne.

51. Kirjuta üles, mis wõiwad järgmised olewused teha:

Znimene, hobune, lammas, koer, kass, wesi, lill, rätsepp, meri, wili.

Tarwita järgmisi ajaõnu:

mängida, näuguda, õitseda, woolata, walmida, lainetada, õmmelda, rääkida, hirnuda, haukuda.

Räit. Znimene wõib rääkida. Sobune wõib hirnuda jne.

§ 6. Lihtlause.

(Простое предложение.)

I. 52.

1. Laps kukub.
2. Kiwi kukub.
3. Mees on tugew.
4. Tamm on tugew.
5. Wares on lind.
6. Mänd on puu.

Arendus. a) Kes kukub? (laps). Mis kukub? (kiwi). Kes on tugew? (mees). Mis on tugew? (tamm). Kes on lind? (wares). Mis on puu? (mänd).

Märka:

jeda asja ehk olewust, millest midagi üteldakse, nimetatakse **alusjeks**. (Alus on see, millest midagi üteldakse).

Gesminewates laujetes on sõnad: laps, kiwi, mees, tamm, wares, mänd — **alusjed**. Alus wastab, kui ta **eluga** olewus on, küsimuse pääle **kes?** kui **eluta** olewus, siis küsimuse pääle **mis?** b) Mis teeb laps? (kukub). Mis teeb kiwi? (kukub). Kuidas ehk misjuguine on mees? (tugew). Mis on wares? (lind). Mis on mänd? (puu).

Märka:

jeda, mis alusest üteldakse, nimetatakse **üteldusjeks**. (Üteldus on see, mis alusest üteldakse).

Gesminewates laujetes on sõnad: kukub, tugew, lind, puu — **üteldusjed**. üteldus wastab, kui ta **ajajõna** on, küsimuse pääle: **mis teeb alus?** (1 ja 2); kui **omadusjõna**: **kuidas ehk misjuguine on alus?** (3 ja 4); kui **nimisjõna**: **mis on alus?** (5 ja 6).

Sõna „on,“ mis laujetes siis ette tuleb, kui üteldus mitte ajajõna ei ole, nimetatakse **laujejõdemeks**.

53. Alus ja üteldus on lause kõige tähtsamad liikmed ehk pääliikmed.

Lause, kus ainult **alus** ja **üteldus** (ka lausejide) ette tuleb, hüütakse **lihtlauseks**.

Lause esimest sõna kirjutatakse juure algtähega. Lause lõpul seisab punkt.

II. 54.

Täisalus ja **osaalus**. Alus seisab kas **nimetavas** või **o-
stavas** ning vastab nende käänete kohaliste käännuste **kes? keda?
mis? mida?** pääle. Nimetavas seisab alus, kui ta kõike, täit
ehk terwet olewust ehk olewuste kogu tähendab, — o-
stawas, kui ta ennegi üht määramata jagu ehk osa tähendab. Näit.

a) Täisalusjed:

Wihm jadab ära.

Piitw kukub maha.

Rapis on **leib**.

Mürin on kuulda

Rahwas tuleb.

Djaalusjed:

Wihma jadab.

Piitwa kukub maha.

Rapis on **leiba**.

Mürinat on kuulda.

Rahwast tuleb.

55. Djaalusjena tarwitatakse ka olewust, mis mitte jagatavad ei ole, iseäranis eitawas kõnes.

Näit.:

Sulast on tarwis.

Marti Peedut künnawad.

Peremeest ei ole fodus.

Sõpra ei ole siin.

I. 56. Pane järgmistele ajasõnalistele üteldustele alus ette:

laulab, räägib, hirmub, hulub, haugub, määgib, keedab, rehkendab, kaupleb, jahwatab, jätkub, puudub, kogub, sadab, woolab.

Tarwita sõnu:

hobune, kaupmees, kofk, mölder, lund, hunt, inimene, koer, foolipois, lamma, wilja, lind, leiba, wett, rahwast.

Näit. Lind laulab. Inimene räägib jne.

57. Mis on:

walge, must, magus, hapu, peenike, jäme, sügaw, kõrge, wedel, mudane?

Tarwita sõnu:

mes, kepp, torn, tee, lumi, taar, süsi, palk, wesi, kaew.

Näit. Lumi on walge jne.

58. Mis on:

wares, mesilane, tütt, rubla, kali, kübar, Walt, luts, rufis, tamm, naeris, Peipus, Diiüna, Põltjamaa, Mart, Mari, rebane, räni, kaks, kinn?

Tarwita sõnu:

inimene, koduelajas, kivi, raha, jook, pääkate, linn, linn, kala, putukas, puu, põlluwili, juurewili, metselajas, kahepaikne, järw, jõgi, alew, meestenimi, naestenimi.

Näit. Wares on linn. Mesilane on putukas jne.

§ 7. Wastandliste ainetega sõnad.

A. Omadussõnad.

59.

Mis on: kōwa?

" " magus?

" " ümmargune?

" " ferge?

" " pitil?

" " kõrge?

" " soe?

" " sügaw?

Mis on: pehme?

" " mõrus?

" " kandiline?

" " raske?

" " lühite?

" " madal?

" " külm?

" " õhuke?

Tarwita sõnu:

meri, jää, oja, weri, will, kivi, sinep, mesi, kuul, kast, raud, paber, torn, kõis, maja, ohelik.

Näit. Mesi on magus, sinep on mõrus.

60. Dtsi järgmiste omadussõnade wastandid üles ja kirjuta kõrwu:

walge, märg, kitsas, julge, täis, tõsi, waene, püha, noor, odaw, rõõmus, teraw, jäme, wirt, puhas, raswane, file, tugew, haige, hää, suur, kõwer.

Tarwita sõnu:

arg, wale, patune, õige, must, lai, kuit, tühi, rikas, kallid, wana, peenike, kurb, nüri, laisk, lahja, rojane, terve, nõrk, halb, karune.

Näit. walge — must, märg — kuit.

B. Ajasõnad.

61. Dtsi järgmiste ajasõnade vastandid üles ja kirjuta kõrwu:
 rääkima, puhastama, nutma, küsima, kiitma, magama, kül-
 wama, elama, awama, foguma, armastama, tühjendama,
 tulema, käskima, süütama, fergitama, tõstma, tõmbama!

Tarwita sõnu:

walwama, lükkama, naerma, waitima, wajutama, rojastama,
 surema, kohtma, sulguma, wihtama, laitma, lõikama, pillama,
 minema, täitma, keelma, raskendama, kustutama!

Näit. nutma — naerma; küsima — kohtma;

D. Nimisõnad.

62. Dtsi järgmiste nimisõnade vastandid üles ja kirjuta kõrwu:
 riffus, wanadus, õnn, tulu, hommit, põhi, algus, suwi,
 sügis, päew, mägi, härjapõlwelane, sulane, sõber, sõda,
 rõõm, kaju, wiskus, terwis, walgus, häädus, iludus, jäme-
 dus, wagadus, õigus, laius, ostsja, soojus!

Tarwita sõnu:

peenus, lõpp, kõwerus, õhtu, talw, lõuna, müüja, waesus,
 noorus, õnnetus, kulu, kewade, org, õö, rahu, hiiglane, waen-
 lane, peremees, furbus, laiskus, kahju, haigus, pimedus,
 halbtus, furjus, kitsus, külmus, inetus.

Näit. riffus — waesus; wanadus — noorus.

§ 8. Kõffuliidetud sõnad.

A. Nimisõnad.

63. Kuidas nimetatakse ühe sõnaga:

- 1) jalga, mis laual on? (lauajalg).
- 2) pesa, mida lind teinud? (linnupesja) jne.
- 3) leeni, mis toolil on?
- 4) ratast, mis wantri all?
- 5) anumad, mis kõõgis?
- 6) luuki, mis akna ees?
- 7) maja, kus kooli peetakse?
- 8) torni, mis kiriku otsas?
- 9) tüwe, mis puul on?
- 10) wilja, mis aias kaswab?

64. Liida kokku sõnad:

seina ja kell, kodu ja loom, kael ja rätik, wilt ja kübar, tuli ja lill, mets ja hani, teras ja sulg, wiina ja puu, fiwi ja katus, linnu ja puur, akna ja ruut, wesi ja hein, kulb ja sõrmus, raud ja kübar, jalg ja tee, okas ja puu!

Näit. seinä + kell = seinakell; kodu + loom = koduloom.

65. Pane sõna „klaas“ järgmistele nimisõnadele ette:

ruut, kuul, kell, uks, kapp, katus, taldrif, nõõp, peegel, sein, maja, prits, toru, film, tahwel!

Näit. klaas + ruut = klaasruut.

66. Liida kokku sõnad:

püha + päew, fange + kaelus, õnnis + tegija, wana + sõna, wana + taat, wana + isa, wana + ema, noor + põlw, noor + mees, mõru + hein, sini + lill!

Näit. pühapäew, fangekaelus jne.

B. Sõnadusõnad.

67. Liida kokku sõnad:

tume + sinine, hele + punane, kurt + tumm, piklik + ümmargune, lahke + meeeline, paha + tujuline, wõera + keeleline, kurja + keeleline, kerge + meeeline!

Näit. tumesinine, helepunane jne.

68. Kuidas üteldakse ühe sõnaga:

punane kui veri, hall kui wesi, must kui süsi, magus kui mesi, walge kui lumi, külm kui jää, must kui pigi, kõwa kui fiwi!

Näit. weripunane, wesihall jne.

§ 9. Arendatud sõnad.

A. Nimisõnad.

I. 69. Weikest wenda nimetatakse wennake ehk wennakene, weikest õde — õeke ehk õekene.

Kuidas nimetatakse weikest:

lindu, kala, lille, poisji, oja, metsa, meest, lammaft, talle, lehma, hobust, koera, linna, raamatut, nuga?

Näituseks lind — linnuke, linnukene; kala — kalake, kalakene.

70. Sünnita lõppude **te** ja **teue** abil uued sõnad sõnadest:

woodi, tool (tooli), laud (laua), tuul (tuule), jõgi (jõe), karu, hunt (hundi), rohi (rohu), kašš (kaše), mänd (männa), kuufš (kuufe), lepp (lepa), paju!

Näit. woodi — woodife, woodifene; tool — toolife, toolifene.

Silpifid **te** ja **teue** hüütakse w ä h e n d a j a t e k s ehk h e l l a t a j a t e k s silpideks.

71. Sünnita lõpu **if** läbi uued sõnad sõnadest:

noor, pool, faks, kolm, tuul, pääl, foor, haaw, must, tuufš, mänd (männ), lepp (lep)!

Näit. noor — noorif, pool — poolif.

Sünnita lõpu **stif** läbi uued sõnad sõnadest:

fõna, täht (tähe), töö, mägi (mäge), lepp (lepi), laew (laewa) arw (arwu), saar (saare)!

Näit. fõna + stif = fõnastif; tähe + stif = tähestif.

72. Lõpu **us** läbi sõnadest:

tarf, julge (julg), laifš, wirf, usin, pehme (pehm), karške (karšk), helde (held), kafin, kaine (kain), enam, tuim!

Näit. tarf + us = tarkus; laifš + us = laifšus.

73. Lõpu **dus** läbi sõnadest:

püha, oma, ilu, kena, tõsi, waba, prii, tubli, südi, luba!

Näit. püha + dus = pühadus.

74. Lõpu **ndus** läbi sõnadest:

oma, wara, maja, waba, foe!

Näit. oma + ndus = omandus.

B. Omadussõnad.

I. 75. Sünnita lõppude **lif** ja **line** abil uued sõnad sõnadest:

püha, waim (waimu), fõna, mets, röödm (röödmu), mõte, (mõtte), tuju, suu, firi (firja), firif, tõde (tõde), liha.

Näit. püha — pühalif — pühaline.

76. Lõpu **ne** läbi sõnadest:

raud, puu, kivi, soo, muda, kuld, wašt, tina, muld, pärn (pärna), kuufš (kuufši), mänd (männa).

77. Lõpu **mine** läbi sõnadest:

äär, pääl, feß, üle, all (alu-)!

Räit. äär — äärmine.

§ 10. Arvu sõna.

(Имя числительное.)

78. Wast a järgmiste küsimuste pääle enne juu sõnalikult ja siis firjalikult:

1. Mitu juud on jul? 2. Mitu filma on jul? 3. Mitu aršinat on raudsüllal? 4. Mitu jalga on hobusel? Mitu sõrme on ühel käel? 5. Mitu jalga on ämblikul? 6. Mitu päewa on nädalas? 7. Mitu inimest oliwad Noa laewas? 8. Mitu sõlotnikut on kolmes loodis? 9. Mitu warvast on jul? 10. Mitu tükki on tosinas? 11. Mitu jalga on kahes raudsüllas? 12. Mitu hobusel? 13. Mitu sõrme on kahel inimesel? 14. Mitu päewa on kolmes nädalas? Mitu looti on ühes naelas? Mitu kopikut on ühes rublas?

Tarwita sõnu:

wiis (5), kolm (3), seitse (7), üks (1), üheksa (9), kaks (2), kuus (6), kaheksa (8), neli (4), kümme (10), kakskümmend (20), kaksteistkümmend (12), kakskümmend üks (21), nelisteistkümmend (14), kolmkümmend kaks (32), kuusteistkümmend (16), sada (100)!

Räit. Mul on üks (1) juu. Mul on kaks (2) filma.

79. Sõnad: üks, kaks, kolm, neli, wiis jne. nimetawad asjade ehk olewuste arwu, — neid nimetatakse jellepärast **arwu sõnadest**.

80. Nimeta kõik arwu sõnad ühest sajani!

81. Wasta küsimuste pääle:

1. Mitmes nädalapäew on pühapäew? 2. Mitmes nädalapäew on esmaspäew? 3. Mitmes wäljalastud tuifene ei tulnud Noa laewa enam tagasi? 4. Mitmes nädalapäew on kesk-nädal? 5. Mitmes sõrm on weikene sõrm pöidla last lugema hakates? 6. Mitmes nädalapäew on reede? 7. Mitmes nädalapäew on laupäew?

Tarwita sõnu:

kolmas, kuues, esimene, viies, teine, neljas, seitsmes!

Näit. Pühapäew on esimene nädalapäew.

82. Sõnad:

esimene, teine, kolmas, neljas, viies jne. tähendawad asjade ehk olemuste aset ehk korda, — neid hüütakse jellepärast **kordarwudeks**. — Arwusid: üks, kaks kolm, neli, viis jne. selle wastu nimetatakse **põhiarwudeks**.

83. Nimeta kõik kordarwud esimesest kahetümneandani!

II. 84. Pääle põhi- ja kordarwude on veel:

- 3) **murdarwud**: pool, kolmandik, neljandik, wiiesandik, kuuesandik jne.
- 4) **hindarwud**: üheline, kaheline, kolmeline jne.
- 5) **määrarwud**: üksi, kahesesi, kolmesesi jne.
- 6) **umbarwud**: palju, vähe, mõni, kõik, natuke j. t.

§ 11. Ainsus ja mitmus.

I. 85.

Lind laulab, linnud laulawad. Koer haugub, koerad hauguwad. Maasikas on punane, maasikad on punased. Tamm on lehtpuu, tammed on lehtpuud.

L a u s e t e s: „lind laulab, koer haugub, maasikas on punane, tamm on lehtpuu“ on igas ühes ühest ainsast olemusest kõne, — need laused on **ainsuses**.

L a u s e t e s: „linnud laulawad, koerad hauguwad, maasikad on punased, tammed on lehtpuud“ on mitmest olemusest kõne, — nad on **mitmuses**.

86. Kirjuta järgmiste sõnade ainsus ja mitmus kõrwu!

Ainsus: maja, kivi, lina, nina, koda, jõgi, jõda, pada, lugu, mägi, tugi, wägi, madu, wedu, sugu.

Mitmus: linad, peod, maod, sood, majad, ninad, kivid, jõed, koad, pajad, sõjad, lood, maod, toed, wäed.

Näit. maja — majad; kivi — kivid; jne.

87. Kirjuta järgmiste lausete ainjus ja mitmus kõrvu!

Ainjus: Bili valmib. Laps magab. Kala ujub. Kaer kasvab. Heinamaad puhastatakse. Raamatut loetakse. Kraavi kaevetakse. Kuusk on okaspuu. Kiisk on kala. Lõõkene on lind. Kullerkupp on lill. Nebane on kaval. Ilm on ilus. Laps on rõõmus. Kivi on kõva. Kott on täis. Uks on lahti.

Mitmus: Kivid on kõvad. Kalad ujuvad. Uksed on lahti. Lapsed magavad. Kotid on täis. Kaerad kasvavad. Kraavimid kaevetakse. Lapsed on rõõmsad. Viljad valmivad. Kullerkupud on lilled. Nebased on kavalad. Raamatuid loetakse. Kiiskad on kalad. Kuused on okaspuud. Ilmad on ilusad. Lõõkesed on linnud. Heinamaid puhastatakse.

Näit.: Bili valmib — viljad valmivad.

§ 12. Meeõna ja tema tarvitamine.

(Мѣстоимѣніе.)

I. 88. Kirjuta järgmised sõnad seinatahvli pääle:

lugema,
laulma,
kirjutama.

Arendus. Mis ju nimi on? (Kaarel.) Ütle, et Kaarel seda teeb, mida tahvli pääle kirjutatud sõnad tähendavad! (Kaarel loeb. Kaarel laulab. Kaarel kirjutab.) Kuidas ja seda aga enese kohta ütled? (**Mina** loen — **mina** laulan — **mina** kirjutan.) Misjuguise sõna panid ja sõna „Kaarel“ asemele? (Sõna: **mina**.)

Ütle, et Zuhan seda teeb, mida tahvli pääle kirjutatud sõnad tähendavad! (Zuhan loeb. Zuhan laulab. Zuhan kirjutab.) Misjuguist sõna võid ja aga sõna „Zuhani“ asemel siin tarvitada? (**tema**.)

Kuidas ja aga neid tegemisi Tõnise kohta ütled, nimelt siis, kui ja temaga räägid? (**Sina** loed — **siina** laulad — **siina** kirjutad.)

Kuidas ja siis ütled, kui need tegemised teie kõikide kohta käivad? (**Meie** loeme — **meie** laulame — **meie** kirjutame.)

Ütle seda teise pingi laste kohta! (**Teie** loete — **teie** laulate — **teie** kirjutate.)

ütte jeda teise klassi laste kohta! (Nemad loewad — nemad laulawad — **nemad** kirjutawad.)

89. Kõkkuwõte.

Sõnu: **mina, sina, tema, meie, teie, nemad** tarwitatakse sagedasti nimisõnade asemel, sellepärast hiiutakse neid **ajesõnadeks**.

Mina, sina, tema tähendawad **üht** olewust — nad on **ain-juhes**. Meie, teie, nemad tähendawad **mitut** olewust — nad on **mitmuses**. — Tähendamise teel sünnib sõnadest: mina — ma, sina — ja, tema — ta, meie — me, teie — te, nemad — nad.

90. Pane järgmistele ajasõnadele kohased a j e s õ n a d ette:

mängime, tulewad, räägin, ütleb, lähed, koostan, ütlete, rõõmustawad, wõitleme, möödan, jookseb, kiidab, rehkendate, hiiuame, künnan, lõpetate, kardame, kardad, ujub, forjavad, lendab, kaewad, nutan, soowite, himustawad, kõneleme!

Näit. Meie mängime. Nemad tulewad.

91. Pane igas teises järgmises lauses n i m i s õ n a asemele kohane a j e s õ n a ühes ajasõna muutmisega, kus jeda tarwis:

Hobune on koduloom; hobune jõõb heinu ja kaeru.

Kalewipoeg oli kangelane; Kalewipoeg ujus läbi mere Soome. Maasikad on magusad; maasikad kaswawad aias ja metsas. Juhhan ütles Jaanile: „Jaan peab jooksuma.“ Liisa wastas: „Liisa tuleb.“ Linda ja Salme ütlesiwad: „Linda ja Salme mängiwad.“ Peeter hiiudis Peedule ja Pär dile: „Peedu ja Pärt karjuwad.“

Näit. Hobune on koduloom; ta jõõb heinu ja kaeru.

II. 92. Ajesõnu on kuut seltsi.

1) **Isiklised ajesõnad**: mina, sina, tema, meie, teie, nemad.

2) **Gesekohalised ajesõnad**: ise, oma.

3) **Näitawad ajesõnad**: see, to, seesinane.

4) **Siduwad ajesõnad**: kes, mis, misjugune, määrane, kumb.

5) **Küsiwad ajesõnad**: kes, mis, misjugune, määrane, kumb.

7) **Umbarwulised ajesõnad**: iga, igakuks, mõni, keegi, ei keegi, muu, mitu, mõningas, mingijugune, üks, ei üksigi, misgi, ei misgi, kõik.

93. Kirjuta järgmised laused ära ning tõmba igale ettetulewale ajesõnale joon alla!

Iga inimene peab oma terwist hoidma. See mees mõistab mõndagi, to ei aima midagi. Seesama putu, mis enne hääd wilja

kandis, ei kanna nüüd enam midagi. Seejinane seisab langemiseks ja ülestõusmiseks mitmele Israelis. Kes kannatab, see kanna elab. Hoia ise, siis hoiab Jumal ka. Kui igaüks teeb oma tööd, siis on kõik asjad majas hääd. Mõni mees mõistab mõelda ja paha palju ütelda. Kõik tahtsiwad tuppä tulla, wälja ei tahtnud keegi jääda. Kus mitu koera lakkumas, jääb late läheb lahjemaks.

§ 13. Määrusjõna.

(Нарѣчіе.)

I. 94.

Kuul lendab **sinna**.
 Wesi woolab **jiit**.
 Sulane ootab **wäljas**.
 Wihma sadas **täna**.
 Kepp ei seisja **püsti**.

Arendus. Kuhu lendab kuul? (sinna). Kust woolab wesi? (jiit). Kus ootab sulane? (wäljas). Millal sadas wihma? (täna). Kuidas ei seisja kepp? (püsti).

Kokkuvõte. Sõnu, mis ütlevad: **kuhu** üks tegewus sihib, **kust** ta tuleb, **kus**, **millal** ja **kuidas** ta sünnib, nimetatakse määrusjõnadeks.

95. Määra järgmiste lausete üteldused ligemalt ära, — klammerite wahel seiswaid küsimusi ühtlasi tähele pannes!

Päike weereb (**kuhu**?). Sja elab (**kus**?). Hääl hüüdis (**kust**?) Tädi tuleb (**millal**?). Mina kirjutan (**millal**?) Sja karistab (**kuidas**?). Ema armastab (**kuidas**?). Päike paistab (**kuidas**?). Soldatid maršiwad (**kuidas**?).

Tarwita määrusjõnu:

taga, heledasti, kõrwale, kaugel, alla, ülevalt, täna, päält, waljusti, homme, hellasti, ridastikku!

Näit. Päike weereb alla. Sja elab kaugel.

II. 96. Määrusjõnu on wiit jeltfi.

- 1) **Koha määrusjõnad** wastawad, kui küsitakse: **kuhu**? **kus**? wõi **kust**? Näit. Wend läks kaugemale. Wend elab kaugel. Wend tuleb kaugelt. — Teised koha määrusjõnad on: wälja, wäljas, wäljast; ülesse, ülevalt; pääle, pääl, päält; alla, all, alt; mujale, mujal, mujalt j. t.

2) **Aja määrusõnad** vastavad, kui küsitakse: **millal?** Näit. Heila tuli lund. Laps mängib praegu. — Teised aja määrusõnad on:

homme, üleheila, ülehomme, pea, alati, ammu, edespidi, enne, juba, ju, mullu, pärast, siis, toona, tänawu, wara, warsti, wahesti.

3) **Rombe ja wiisi määrusõnad** vastavad, kui küsitakse **kuidas?** Näit. Päike paistab palawasti. Kaarel kirjutas fenasti. **Rombe ja wiisi määrusõnu** sünnitatakse omadusõnadest lõpu **sti** liitmise teel nende omastawa külge.

Näit. halb — halwa — halvasti; ilus — ilusa — ilujasti; armas — armsa — armsasti; õrn — õrna — õrnasti jne.

Teisel wiisil sünnitatud **aja määrusõnad** on:

ammuli, külili, selili, põlwili, rinnuli, küürakil, roomakil, waikselt, elawalt, natuke, järestikku, ridastikku, kordamisi, tihti, lahti, otse, paiguti, ruttu, jalaja jne.

4) **Zaotamise ja eitamise määrusõnad** ütlevad, kas midagi sünnib või ei sünni. Näit. Kas laps õpib? **ja**; kas linn laulab? **ei**; Teised: muidugi, tõesti, wistist, täitsa, teadagi, ei mitte, ei midagi, ei sugugi, ei maifugi. Siia on ka **ep**, **est** ja käänete otja lisataw lõpp **gi** arwata. Näit. temagi, isagi, wendgi.

Käsiwad määrusõnad on: kuhu, kus, kust; millal, miks jmt.

§ 14. Ees- ja tagasõna.

(Предлогъ.)

I. 97.

1. Pääsufene lendab **ligi** maad.
2. Töö saab **enne** õhtut walmis.
3. Kiri läheb Pärnu **laidu**.
4. Willem wajas wee **alla**.
5. Sulane künnab järgi **wäel**.
6. Lapsed oliwad **ilma** leiwata.

Arendus. Kust lendab pääsufene? (**ligi** maad). Millal saab töö walmis? (**enne** õhtut). Kust läheb kiri? (Pärnu **laidu**). Kuhu wajas Willem? (wee **alla**). Kuidas künnab sulane? (järgi **wäel**). Kuidas oliwad lapsed? (**ilma** leiwata).

Kohtuwõte: Sõnu, mis nimiõnade (ka aseõnade) ees või taga seisdes üteldust ligemalt ära määravad, nimetatakse **ees** ja **tagasõnadeks**.

98. Täienda järgmised laused tarwiliste ees- ja tagajõnade juurdelisamise teel:

- 1) Hoop käis kivi. 2) lõunat sadas vihma.
- 3) Meie jõudsjime jõge. 4) Mets on mõisa
- 5) Warast nuheldakse seaduse 6) See käib sinu
- 7) Raamatud on laua 8) Keedest sadab lund.
- 9) Mina läksin ifaga. 10) Hunt oli karja
- 11) Draw hüppas puu 12) Leidsin puu
linnupeja. 13) Kass oli koerte 14) Poisid jooksi-
wad teine teie

Tarwita järgmisi ees- ja tagajõnu:

pääl, käes, wastu, otjast, wõitu, enne, jaadik, sunnil, keft, kallal, päralt, otja, ühes, pihta! Näit. Hoop käis wastu kivi. Enne lõunat sadas vihma.

ll. 99. Kaugelt suurem jagu ees- ja tagajõnu on ühtlasi ka määrusjõnad ning üksnes sellest, kas nad kääne- tega wõi ilma kääneteta seisawad, wõib ära tunda, mis jõnana neid on tarwitatud. Tehkem jeda jõnade: enne, pärast, mööda, wasta, kallal, selgetsi!

- a) **Määrusjõnana:** Mina tulin enne, sina tulid pärast. Laps räägib wasta. Külm läheb mööda.
- b) **Ees- ja tagajõnana:** Enne õhtut peab töö walmis olema. Wiim tuli pärast lõunat. Wenelased sõdisiwad Türklaste wastu. Laew sõidab merd mööda.

100. Ees- ja tagajõnad on kas ühenäolised wõi kolmenäolised. Ühenäolised seisawad:

- a) **o^hastawa ees:** enne, keft, ligi, mööda, pärast, päri, wasta. Näit. enne pidu, keft lauda, ligi linna, mööda jõge jne.
- b) **o^hastawa taga:** mööda, pidi, wasta. Näit. teed mööda, kätt pidi, juud wastu.
- d) **omastawa taga:** juhil, kaudu, kuste, kombel, pärast, päralt, pihta, sunnil, tõttu, tarwis, teel, wasta, wael, wiiji, wõitu, waral.

Näit. seaduse juhil, Walga kaudu, sinu kuste, kõne kombel, wenna päralt, minu pihta, õiguse sunnil, selle tõttu, kirja teel, hirmu waral, haiguse wasta jne.

g) **seejüttelewa taga:** mööda, jaadik, pärit.

Näit. mõisast mööda, heinamaast jaadik, Pärnust pärit.

i) **kaasajütleva ees** ning **taga**: ühes. Näit. ü h e s temaga, temaga ü h e s.

j) **ilmaütleva ees**: ilma. Näit. i l m a hobuseta.

101. Kolmenäolisteist ees- ja tagasõnadeist seisawad:

a) **omastawa ees**: alla, all, alt; pääle, pääl, päält. Näit. alla mäe, alla wee, päält maa; b) **omastawa taga**: alla, all, alt; asemele, asemel, asemelt; äärde, ääres, äärest; ette, ees, eest; kallale, kallal, kallalt; kaasa, kaasas, kaasast; kätte, käes, käest; keskele, keskel, kesfelt; kõrwale, kõrwal, kõrwalt; külge, külles küllest; otja, otjas, otjast; jisse, jees, jeeist; taha, taga, tagast; wahela, wahel, wahelt.

§ 15. Sidesõna.

(СОЮЗЪ.)

1. 102.

- 1) Ruffid **ja** odrad kaswawad.
- 2) Meie loeme **ning** laulame.
- 3) Enne mõtle, **jiis** üttele.
- 4) Ole usin, **muidu** ei saa walmis.

Arendus. Misjuguine sõna seisab sõnade „ruffid“ ja „odrad“ wahel? (**ja**). Misjuguine sõna läbi ühendatakse eht seotakse sõnu „loeme“ ja „laulame“? (sõna **ning** läbi). Misjuguine sõna seisab sõnade „mõttele“ ja „üttele“ wahel? (**jiis**). Misjuguine sõna on lause „ole usin“ — „ei saa walmis“ wahel? (**muidu**).

Kõikwõtte. Sõnu, mis üksikuid sõnu wõi lauseid teine teisega ühendawad eht seowad, nimetatakse **sidesõnadeks**.

103. Täienda järgmised laused tarwiliste sidesõnade juurde-
lisamise teel:

Lääne Balti merel on kolm suurt lahet. Sooja-
mõõtja thermometer on tulus riist. Ma tulen täna
homme. Isa ostab hobuse lehma. Tule minu ase-
mele, ma pean ära minema. Et te hooletumad
olete, ei jõua teie edasi. Sina pead oma isa
ema auustama, sinu käsi hästi käib sina kaua
elad maa pääl. Jumal tahab, meie tema käskusid peame
täitma. Kui töö on tehtud, on hääl hingata. Muu
ei anta asjata, tarust tasuta. Anna ikka or-
jale ori annab ka härjale. Eht küll wahel aega on,
ära muretse! Ära nuta mitte, naera! Küsija juu-

pääle ei lööda, . . . wõtja käe pääle lüüakse. . . . pere-
 mehel on leiba, . . . Jumalal on aega. Ma jõudsin koju,
 . . . päike tõusis. . . . sõpru, . . . waenlasi peame
 armastama. See mees ei kõlba . . . teele . . . tööle. . .
 arwemine tuled, . . . armsam oleb.

Tarwita sõnu:

ehk, wõi, ja, sest, seepärast, et, ning, siis, ega, aga, siisgi, waid,
 kui, mitte, mitte üksnes — waid ka, ei — ega, mida — seda.

§ 16. Hüüdsõna.

(МЪЖДОМЕТІЕ.)

1. 104.

Hurra, wõit on meie!
Hõissa, pois, nüüd pidu käes!
Ai, ai, mis walus!
Uih, hunt tuleb!
Aitümma wee eest, **aitümma** wiha eest!

Sõnu, milledega häkiliiste tundmuste awaldusi — rõõmu,
 walu, hirmu, kartust, tänu jne. tähendatakse, nime-
 tatakse **hüüdsõnadeks**. Esminewates lausetes tarwitatud hüüdsõnad
 on: hurra, hõissa, ai, uih, aitümma, ae.

105. Täiendaja järgmised laused süüdsate hüüdsõnade juurde-
 liisamise teel:

Rein, . . . raamat! See on julle . . .!
 ma tahan teile näidata! Kivi kukkus . . . wette. Hoop
 käis . . . wastu seinale.

Tarwita sõnu: jah, paras, oot, oot, plumpsti, plauhti.

Mait. Rein, jah, raamat!

§ 17. Käänamine.

(СКЛОНЕНІЕ.)

1. 106.

Uinjus:

Witmus:

1. Julane künnab	Julased künnawad
2. peremees nägi Julast	peremees nägi Julaseid
3. peremees tellis Julase	peremees tellis Julased

4. see ou julaj e palk	see on julaste palk
5. see puutub julaj esje	see puutub julastes je
6. julaj es on ustavust leida	julastes on ustavust leida
7. wend räägib julaj est	wend räägib julastes t
8. peremees andis julaj e	peremees andis julaste le
9. julaj el on õigus	julaste l on õigus
10. ta sai jeda julaj elt	ta sai jeda julaste lt
11. peremees jäi ilma julaj eta	peremees jäi ilma julaste teta
12. peremees läks julaj ega	peremees läks julaste ga
13. kõis ulatab julaj eni	kõis ulatab julaste ni
14. peremees heitis julaj eks	peremehed heitsiwad julaste ks
15. peremees teenis julaj ena	peremehed teenisiwad julaste na.

Arendus. Kes künnab? (julane — julased). Keda nägi peremees? (julast — julaseid). Kelle tellis peremees? (julase — julased). Kelle palk see on? (julase — julaste). Kellesse see puutub? (julasesse — julastesse). Kelles on ustavust leida? (julases — julastes). Kellest räägib wend? (julajest — julajest). Kellele andis peremees? (julajele — julastele). Kellel on õigus? (julajel — julastel). Kellelt ta jeda sai (julajelt — julastelt). Kelleta jäi peremees? (julajeta — julasteta). Kellega läks peremees? (julajega — julastega). Keleni ulatab kõis? (julajeni — julasteni). Kelleks heitis peremees, kelleks heitsiwad peremehed? (julajeks — julasteks). Keleni teenis peremees, kelleni teenisiwad peremehed? (julajena — julastena).

107.

Kokkuvõte. Miijugust muutmist, nagu sõna „julane“ juures näeme, nimetatakse **käänamiseks**.

Käänamise juures on tarvis tähele panna: 1) **ainus** ja **mitmus**, 2) **wiisteistkümmend käänet**.

Igal käändel on oma **nimi** ja **lõpp**, iga kääne wastab isejuuse küsimuse pääle. Järgmisest tabelist leiad: 1) **käänete nimed**, 2) **küsimused**, mille pääle iga kääne wastab, 3) **käänete lõpud** ainuses ja mitmuses, 4) **kaks käänatud sõna** näituseks. — Spi käänete nimed, küsimused ning mõlemate sõnade (sõber, raamat) käänamine tabeli järele päha!

Käändes.	Käsimused.		Lõpud		Käitusjed	
	ainjuhes.	mitmjuhes.	ainjuhes.	mitmjuhes.	ainjuhes.	mitmjuhes.
1. Nimetaw.	fes? mis?		—	d.	jõbrad	jõbrad
2. Njastaw.	feda? mida?		a, e, i, u, d, t,	a, e, i, u, sid, id.	raamat	raamatud
3. Sihitaw.	felle? mille?		nagu omastaw.	nagu nimetaw.	jõpra	jõpra
4. Dmastaw.	felle? mille?		a, e, i, u, o.	de, te.	raamatut	raamatuid
5. Sisjettlew.	fellesse? millesse? kuhu?		sie, a, e, i, u.	desse, tessie.	raamatun	raamatuid
6. Seesütlew.	felles? milles? kus?	s.	s.	des, tes.	jõpra	jõprade
7. Seesütlew.	fellest? millest? kust?	st.	st.	dest, test.	raamatuse	raamatuse
8. Maleütlew.	fellele? millele? kuhu?	le,	le,	dele, tele.	jõbrasse	jõbradesse
9. Matütlew.	fellel? millel? kus?	l.	l.	del, tel.	raamatusele	raamatusele
10. Matütlew.	fellest? millest? kust?	st.	st.	dest, telt.	jõbral	jõbradel
11. Nmaütlew.	fellela? millela?	ta.	ta.	dela, teta.	raamatul	raamatul
12. Kaasajütlew.	fellega? millega?	ga.	ga.	dega, tega.	jõbralt	jõbralt
13. Njajaw.	fellemi? millemi?	ni,	ni,	deni, teni	raamatult	raamatult
14. Saaw.	felleks? milleks?	ks.	ks.	deks, teks.	jõbrata	jõbrata
15. Dlew.	fellela? millena?	na.	na.	dena, tena.	raamatuta	raamatuta

Minuse oleva lõpp na pannakse **ojastava** külge, kui see täis-
häälikuga lõpeb, muidu aga **omastava** külge. Näit. rohtuna; aga:
lapsena, mehena.

§ 18. Käänamise näitused ja harjutused.

1. 109. Sõna „sõber“ järele kääna:

ader, nõder, oder, põder; sõna „raamat“ järele: kirif,
lahing, männik, noorik, päälif, saadif; niisama ka:
(omastava lõpp a) Jumal, humal, nädal, elustaw,
ilus, magus; (omastava lõpp i): pudel, vedel, pagar,
amet, Jakob, kanep.

110.

Minjus:

Mitmus:

1. Nimetan, mis?	maja	—	majad
2. Djastan, mida?	maja	—	majafid
3. Sihitan, mille?	maja	—	majad
4. Omastan, mille?	maja	—	majade
5. Sisjeütlev, kuhu?	majasje	—	majadesje
6. Seesütlev, kus?	majas	—	majades
7. Seestütlev, kust?	majast	—	majadest
8. Maleütlev, millele?	majale	—	majadele
9. Malütlev, millega?	majal	—	majadel
10. Maltütlev, millelt?	majalt	—	majadelt
11. Ilmaütlev, milleta?	majata	—	majadeta
12. Kaajütlev, millega?	majaga	—	majadega
13. Rajan, milleni?	majani	—	majadeni
14. Saan, milleks?	majaks	—	majadeks
15. Olev, millena?	majana	—	majadena.

Miikääna: ema, keha, lina; hani, lõvi, niisu.

11. 111.

a) 1. Nim. koda — koad	b) kuhu — kood
2. Djast. koda — kodafid	kuhu — kufufid
3. Sihit. koja — koad	ko — kood
4. Omast. koja — kodade	ko — kufude
5. Sisjeütl. kotta — kodadesje	kufpu — kufudesje
6. Seesütl. kofas — kodades	kufos — kufudes jne.

Teised käänded „tabeli“ järele!

Miikääna:

a) sõda, rada, pada, sada; b) lugu, sugu; niisama
ka: madu, wedu, tõde, jagu, nägu, nuga, wiga, lagi, mägi,

jõgi, regi, tugi, vägi jne. (Nende sõnade o m a s t a w ja j i s j e ü t l e w o n: maos — maosje, weo — weosje, tõde — tõesje, jao — jaffu, näo — näffu, noa — noasje, wea — weasje, lae — latte, mäe — mäffe, jõe — jõffe, ree — reffe, tõe — tõesje, wäe — wäesje.)

112.

a) 1. Nim. fott — fotid	b) mägestif — mägestifud
2. Dsast. fotti — fottisid	mägestifku — mägestifkuid
3. Sihit. foti — fotid	mägestifu — mägestifud
4. Dmast. foti — fottide	mägestifu — mägestifkude
5. Sisfeütl. fotti — fottidesje	mägestifku — mägestifkudesje
6. Seesütl. fotis — fottides	mägestifus — mägestifkudes jne.

R i i k ä ä n a :

a) latt, kapp, kepp, trepp; poisjs (poisji, poisi); o m a s t a w a l ö p p a: noff, juff, waff; e: fuff, tupp; u: lipp, fiff, jutt, nutt, patt; b) laewastif, wabadif, firjalif, õnnelik, talunif, olewik j. t.

113.

a) 1. Nim. laat — laadad	b) hull — hulgad
2. Dsast. laata — laatu	hulka — hulke
3. Sihit. laada — laadad	hulga — hulgad
4. Dmast. laada — laatade	hulga — hulkade
5. Sisfeütl. laata — laatadesje	hulka — hulkadesje
6. Seesütl. laadas — laatades	hulgas — hulkades jne.

R i i k ä ä n a :

a) noot, riit, kaup, laut, loof, paif; omastaw i: hoop, nõöp, Juut, tüüt, niit, waat, jõök, jooß j. t.; b) kelp, malk, hurt, nurk, nõrk, pump, jalk, tark, latw j. t.

114.

a) 1. Nim. jelg — seljad	b) wald — wallad
2. Dsast. jelga — selgi	walda — waldu
3. Sihit. selja — seljad	walla — wallad
4. Dmast. selja — selgade	walla — waldade
5. Sisfeütl. jelga — selgadesje	walda — waldadesje
6. Seesütl. seljas — selgades	wallas — waldades jne.

R i i k ä ä n a :

a) nälg, härg, märg; omastaw e: jälg, külq, telq, kärg, järg. S i i s w e e l: leib — leiba — leiwa, tiib — tiiba — tiiwa, kurb — kurba — kurwa; b) kild, muld, jild, jülb, tõlb, hind, mänd, pind, rind, wend, kard, forð; o m a s t a w u: känd, põld.

115.

a) 1. Nim. laud — lauad	b) lodi — lodjad
2. Džast. lauda — laudu	lotja — lotju
3. Sihit. laua — lauad	lodja — lodjad
4. Džast. laua — laudade	lodja — lotjade
5. Sisšeütl. lauda — laudadesse	lotja — lotjadesse
6. Seesütl. lauas — laudades	lodjas — lotjades jne.

N i i k ä ä n a :

a) haud, liud, nõid, raud; arg, jalg, sõrg, wõlg, tuhk, koht, luht; aed — aeda — aia, aeg — aega — aja, lõdg — lõdga — lõja, poeg — poega — poja, roog — rooga — roa; **omastaw e**: kuub, kurg, fulg, sõlg, õlg, leht, kask, kuusk, laht, leht, täht, saag — saage — sae; **omastaw i**: jaht, juht, waht; **omastaw u**: hüüd, jõud, muhk, rõhk, wiht, usk, käsk; rohi — rohtu — rohu. b) padi, kari, kiri, kuri, fari, wari, põhi, kuhi, lubi; ahi — ahju — ahju.

116.

a) 1. Nim. luu — luud	b) tuli — tuled
2. Džast. luud — luid	tuld — tulesid
3. Sihit. luu — luud	tule — tuled
4. Džast. luu — luude	tule — tulede
5. Sisšeütl. luusse — luudesse	tulesse — tuledesse
6. Seesütl. luus — luudes	tules — tuledes jne.

N i i k ä ä n a :

muu, puu, hää, jää, maa, (s i s j e ü t l. maha), pää, (i s j e ü t l. päha). b) weri, meri, uni, lumi — lund — lume, mõni — mõnda — mõne.

117.

a) 1. Nim. kõne — kõned	b) afan — afnad
2. Džast. kõnet — kõnesid	afant — afnaid
3. Sihit. kõne — kõned	afna — afnad
4. Džast. kõne — kõnede	afna — afande
5. Sisšeütl. kõnesse — kõnedesse	afnasse — afandesse
6. Seesütl. kõnes — kõnedes	afnas — afandes jne.

N i i k ä ä n a :

a) ime, mure, pale, pere, rubla, wahe, wale. b) fatal, küünal; o m a s t. e: tütar.

118.

a) 1. Nim. sammal — samblad	b) arwaja — arwajad
2. Džast. sammalt — samblaid	arwajat — arwajaid

3. Sihit. sambla — samblad	arwaja — arwajad
4. Dmast. sambla — sammalbe	arwaja — arwajate
5. Sisšeütl. samblasše — sammalbesše	arwajasše — arwajatesše
6. Seesütl. samblas — sammalbes	arwajas — arwajates jne.

N i i k ä ä n a :

wemmal; **omast. e :** kämmel; kannel — kannelt — kandle; pöial — pöialt — pöidla. b) hakkaja, katsuja, aasta, lõuna, kewade, haige, raske, hooletu, inetu, õnnetu.

119.

a) 1. Nim. jalas — jalased	b) hobune — hobused
2. Dmast. jalast — jalaseid	hobust — hobuseid
3. Sihit. jalase — jalased	hobuse — hobused
4. Dmast. jalase — jalaste	hobuse — hobuste
5. Sisšeütl. jalasesše — jalastesše	hobusesše — hobustesše jne.

N i i k ä ä n a :

a) harjas, oras, teras, Madis, Tõnis, jalus, kannus, kohus, jõrmus, wammus; **mitmuse ajastawa lõpp jä :** fogudus (fogudusi), alandus, armastus, ilustus, kaunistus, orjus, rahvus. b) karjane, kiwine, mullane, rebane, sawine; **mitmuse ajastawa lõpp jä :** eestlane (eestlasi), lätlane, wenelane, warblane, abiline, inimene, elamine, olemine, isakene, wennakene, haruldane, minewane, igawene.

120.

a) 1. Nim. pifne — pifjed	b) hale — haledad
2. Dmast. pifjet — pifseid	haledat — haledaid
3. Sihit. pifje — pifjed	haleda — haledad
4. Dmast. pifje — pifjete	haleda — haledate
5. Sisšeütl. pifjesše — pifjetesše	haledasše — haledatesše jne.

N i i k ä ä n a :

a) heilne, kaudne, meelne, waike, õlgne, orgne. b) hele, hõbe, jahe, jõle, fiibe, lage, mage, nobe, pime, tige, tume.

121.

a) 1. Nim. afe — afemed	b) kadakas — kadakad
2. Dmast. afe — afemeid	kadakat — kadakaid
3. Sihit. afeme — afemed	kadaka — kadakad
4. Dmast. afeme — afemete	kadaka — kadakate
5. Sisšeütl. afemesše — afemetesše	kadakasše — kadakatesše jne.

N i i k ä ä n a :

a) habe, pide, fide, jäde. b) harakas, elajas, juurikas, kariakas, kasukas, kuningas, latikas, liblikas, maasikas, põrnikas.

122.

a) 1. Nim. waagen — waagnad	b) feel — feeled
2. Djašt. waagnat — waagnaid	feelt — feeli
3. Sihit. waagna — waagnad	feele — feeled
4. Dmašt. waagna — waagnate	feele — feele
5. Sisjeütl. waagnašfe — waagnatesje	feelde — feeltesje
6. Seesütl. waagnaš — waagnates	feelēs — feeltes jne.

Nii kääna:

a) poogen, forsten, nifer, weider; o m a s t a w i: hõd-wel, ingel, kantsel, keiser, Miškel, Peeter, piibel, pähtel, tohter; siis weel: kangur — kangrut — kangru, jelle järele: junkur, nahkur, juhkur, tuhkur. b) meel, hää, hool, nool, noor, saar, soon, suur, tuul.

123.

a) 1. Nim. faas — faaned	b) uus — uued
2. Djašt. faant — faafi	uut — uufi
3. Sihit. faane — faaned	uue — uued
4. Dmašt. faane — faante	uue — uute
5. Sisjeütl. faande — faantesje	uude — uutesje
6. Seesütl. faaneš — faantes	uueš — uutes jne.

Nii kääna:

a) fuus, laas, lääs; siis weel: förš — fört — förre — förresje, mit m. förred — förši — förte — förtesje; nii: örs, wars, pars. b) fuus, föis, reis, täis, wiis. Šonad: „mees, laps, ufs“ käänetasje nii: m e e s — mehed, meest — mehi, mehe — meeste, mehesje — meestesje; laps — lapsed, last — lapsi, lapje — laste, lapsesje — lastesje; ufs — ufsed, uft — ufji, ufje — uste, ufjesje — ustesje.

124.

1. Nim. käsi — käed
2. Djašt. kätt — käfa
3. Sihit. käe — käed
4. Dmašt. käe — käte
5. Sisjeütl. kätte — kätēsje
6. Seesütl. käes — kätēs jne.

Nii kääna:

tösi, meši, weši; siis weel: sufi — sutt — soe, süfi — sütt — šöe.

125.

a) 1. Nim. hoone — hooned	b) kate — katted
2. Djašt. hoonet — hooneid	katet — katted

3. Sihit. hoone — hooned	fatte — fatted
4. Dmast. hoone — hoonete	fatte — fatete
5. Sisjeütl. hoonesje — hoonetesje	fattesje — fatetesje jne.

Н и к ä ä n a :

- a) laine, paine, paiste, piste, faste, futje, palwe, terwe ;
 b) möte, wöte, ife, töfe j. t.

126.

a) 1. Nim. köide — köited	d) wanne — wanded
2. Dmast. köidet — köiteid	wannet — wandeid
3. Sihit. köite — köited	wande — wanded
4. Dmast. köite — köidete	wande — wannete
5. Sisjeütl. köitesje — köidetesje	wandesje — wannetesje jne.

Н и к ä ä n a :

- a) heide, täide, kaabe, tilge, waade, wiide ; b) anne, kolle,
 purre, wörre, murre ; kääne — käänet — käände, riie —
 riiet — riide, püüe — püüet — püüde.

127.

a) 1. Nim. ehe — ehted	b) mähe — mähked
2. Dmast. ehet — ehteid	mähēt — mähkeid
3. Sihit. ehte — ehted	mähfe — mähked
4. Dmast. ehte — ehete	mähfe — mähete
5. Sisjeütl. ehetsje — ehetesje	mähfesje — mähetesje jne.

Н и к ä ä n a :

- a) lahe, puhe, uhe ; b) pühe ; weel : pale — palet — palge.

128.

1. Nim. oinas — oinad	b) ratas — rattad
2. Dmast. oinaft — oinaid	rataft — rattaid
3. Sihit. oina — oinad	ratta — rattad
4. Dmast. oina — oinaſte	ratta — rataſte
5. Sisjeütl. oinasje — oinaſtesje	rattasje — rataſtesje jne.

Н и к ä ä n a :

- a) jäinas, taewas, räästas, wöeras, kangas, kottas, firwes,
 faumis ; b) mätas, ofas, rifas ; rufis — rufiſt — ruffi.

129.

a) 1. Nim. ſaabas — ſaapad	b) lammas — lambad
2. Dmast. ſaabaft — ſaapaid	lammaft — lambaid
3. Sihit. ſaapa — ſaapad	lamba — lambad
4. Dmast. ſaapa — ſaabaste	lamba — lammaſte
5. Sisjeütl. ſaapasje — ſaabastesje	lambasje — lammaſtesje jne.

Rii fääna:

a) koobas, kääbas, kungas, kõlgas, tõbras; b) hammas, fmmas.

130.

a) 1. Nim. kallās — kaldad	b) iste — istmed
2. Djašt. kallast — kaldaid	istet — istmeid
3. Sihit. kalda — kaldad	istme — istmed
4. Dmašt. kalda — kallaste	istme — istmete
5. Sisjeütl. kaldašje — kallastesje	istmesje — istmetesje jne.

Rii fääna:

a) finnas, warraš; waraš — warašt — warga. b) ašte, tõšte, woole, seitše; lüge — lüget — lüfme; wöti — wötit — wötime; mitu — mitut — mitme; jeeme — jeemet — jeemme.

131.

a) 1. Nim. armas — armjad	b) õnnis — õndsjad
2. Djašt. armašt — armjaid	õnništ — õndsjaid
3. Sihit. armja — armjad	õndja — õndsjad
4. Dmašt. armja — armjate	õndja — õndsjate
5. Sisjeütl. armjašje — armjatesje	õndjašje — õndsjatesje jne.

Rii fääna:

a) ärgas, hoolas, walwas, ainus, hirmus, hõlbus, tähtis.
b) jünnis. Sõnad: kohus, puhas, waher, käänataške nii: kohus — kohtud, kohut — kohtuid, kohtu — kohtute; puhas — puhtad, puhašt — puhtaid, puhta — puhtate; waher — wahtrad, wahert — wahtraid, wahtra — wahtrate.

§ 19. Dmadusjõna ja nimisõna ühes fäänamine.

I. 132.

1. Nim. armas sõber	armjad sõbrad
2. Djašt. armašt sõpra	armjaid sõpru
3. Sihit. armja sõbra	armjad sõbrad
4. Dmašt. armja sõbra	armjate sõprade
5. Sisjeütl. armjašje sõbrasse	armjatesje sõpradesje
6. Seesütl. armjaš sõbras	armjates sõprades
7. Seesütl. armašt sõbrašt	armjatesšt sõpradesšt
8. Alaleütl. armjale sõbrale	armjatele sõpradele
9. Alalütl. armjal sõbral	armjatel sõpradel

10. Maltütl. armsalt sõbralt	armsatelt sõpradelt
11. Ilmaütl. armsa sõbrata	armsate sõpradeta
12. Kaasaütl. armsa sõbraga	armsate sõpradega
13. Rajaw. armsa sõbrani	armsate sõpradeni
14. Saaw. armsaks sõbraks	armsateks sõpradeks
15. Dlew. armsa sõbrana	armsate sõpradena.

Sarjutuseks kääna:

kõrge mägi, sügaw meri, walge kuff, helde inimene, selge weşi, tuumakas kõne.

§ 20. Msesõnade käänamine.

1. 133.

a) Rim. mina, ma — meie	b) tema, ta — nemad, nad
Dfast. mind — meid	teda — neid
Sihit. minu — meid	tema, ta — nemad, nad
Dmašt. minu — meie	tema, ta — nende
Sisfeütl. minusse — meisse	temasse — nendesse, neisse
Seesütl. minus — meis	temas — nendes, neis
Seestütl. minušt — meist	temašt — nendest, neist
Maleütl. minule, mulle — meile	temale, talle — nendele, neile
Malütl. minul, mul — meil	temal, tal — nendel, neil
Maltütl. minult, mult — meilt	temalt, talt — nendelt, neilt
Ilmaütl. minuta — meieta	temata — nendeta
Kaasaütl. minuga, — meiega	temaga — nendega
Rajaw. minuni, — meieni	temani — nendeni
Saaw. minuks — meieks	temaks — nendeks
Dlew. minuna — meiena	temana — nendena.

134.

„Mina“ järele kääna „sina“, „meie“ järele „teie“!

a) Rim. see — need	b) ise — ise
Dfast. seda — neid	ennast — ennast, endid
Sihit. selle, see — need	eneje — ennast, endid
Dmašt. selle, see — nende	eneje — eneste
Sisfeütl. jellesse, jesse — nendesse	enesesse — enestesse
Seesütl. jelles, jes — nendes, neis	eneses — enestes
Seestütl. jellešt, jest — nendest, neist	enesest — enestest
Maleütl. jellele, jelle — nendele, neile	enejele — enestele
Malütl. jellel, jel — nendel, neil	enejel — enestel
Maltütl. jellelt, jelt — nendelt, neilt	eneselt — enestelt
Ilmaütl. jelleta — nendeta	eneseta — enesteta
Kaasaütl. jellega, jiega — nendega	enesega — enestega

Rajaw. jelleni, jeni — nendeni	eneseni — enesteni
Saaw. selleks, seks — nendeks	eneseks — enesteks
Dlew. jellena — nendena	enesena — enestena.

§ 21. Wördlemine.

l. 135. Wördle klawrite wahela pandud omadusfõna tarwitades :

1) hani ja parti (suurem), 2) jõge ja oja (sügavam), 3) mäge ja kungast (tõrgem), 4) puud ja põesast (pikkem), 5) terast ja rauda (kõwem), 6) silba ja purret (laiem), 7) tüwe ja otja (jämedam), 8) isa ja poega (wanem)!

Räit. 1) Hani on pardist suurem.

136.

1) Maafikas on magus. Kuidas on suhkur, kuidas on mesi? 2) Maja on kõrge. Kuidas on kirik, kuidas on torn? 3) Koer on weike. Kuidas on kass, kuidas hiir? 4) Ohelik on pikk. Kuidas on ohjad, kuidas kõis? 5) Kiwi on kõwa. Kuidas on raud, kuidas teras?

Wasta eesminewate küsimuste pääle järgmiselt: 1) Maafikas on magus, suhkur on magusam, mesi on kõige magusam jne.

137.

Wärta: omadusfõnadel on kolm omaduse astet ehk wõrret. Keid hüütakse: esimene, teine ja kolmas wõrre.

138.

Wördle järgmised omadusfõnad: helde, hää, kallis, tulus, kasulik, kahjulik, rikas, waene, õige, kõwer, puhas, porine, wahwas, uimane, nõrk, kange, tark, rumal, wirt, laisk, paks, peenike, õhuke.

Räit. 1. helde, 2. heldem, 3. kõige heldem.

1. hää, 2. parem, 3. kõige parem.

§ 22. Põõramine.

l. 139. Põõramine on ajafõna muutmine.

A. Saataw ja eitataw kõne.

Mina räägin mina ei räägi.

mina ei räägi

mina räägib mina ei räägi.

mina ei räägi

mina ei räägi

mina ei räägi

mina ei räägi

meie räägime meie ei räägi.
 teie räägite teie ei räägi.
 nemad räägivad nemad ei räägi.

Märta: Ajaõnas ilmuv kõne võib **jaataw** või **eitaw** olla. **Jaataw kõne** ütleb, et see, mis ajaõnas nimetatakse, jün- nib, **eitaw kõne** — et see mitte ei sünni.

140. Pane järgmised näitused jaatawast kõnest eitawasje.

Mina kirjutan. Sina loed. Puu kasvab. Tema jookseb.
 Meie laulame. Teie tulate. Nemad rehkendawad. Lilled
 diitserwad. Wesi woolab.

Näit. Mina kirjutan — mina ei kirjuta.

141. Pane järgmised näitused eitawast kõnest jaatawasje:

Linnud ei laula. Koer ei haugu. Mina ei uju. Tema ei
 künna. Sina ei jutusta. Meie ei sõida. Nemad ei osta.
 Teie ei kaeba.

Näit. Linnud ei laula — linnud laulawad.

B. Tegewik ja tehtawik.

Mina kutsun	mind kutsutakse.
Sina kutsud	siid kutsutakse.
Tema kutsub	teda kutsutakse.
Meie kutsume	meid kutsutakse.
Teie kutsute	teid kutsutakse.
Nemad kutsuwad	neid kutsutakse.

Märta: Ajaõnas ilmuv kõne võib **tegewikus** või **tehtawikus** seissta. **Tegewik** ütleb, mis olemus teeb, **tehtawik**, mis temaga tehakse.

142. Pane järgmised näitused tegewikust tehtawikku, klanwite wahel seiswat ajaõna wormi tarwitades:

Mina kiidan (kiidetakse). Sina laidad (laidetakse). Pois-
 kasvatab (kasvatatakse). Meie õpetame (õpetatakse). Nemad
 hüüawad (hüütakse). Ema armastab (armastatakse).

Näit. Mina kiidan — mind kiidetakse.

143. Pane järgmised ütelsused tehtawikust tegewikku:

Mind küsitakse (küsin). Sind toidetakse (toidad). Teda
 hoitakse (hoiab). Meid karistatakse (karistame). Teid
 nuheldakse (nuhtlete). Last joodetakse (joodab).

Näit. Mind küsitakse — mina küsin.

144. Pane järgmised tegewiku näitused tehtawikku ning tehtawiku näitused tegewikku:

Mina ei armasta (armastata). Sina ei jooda (joodeta).
Teda ei kaswatata (kaswata). Meie ei karista (karistata).
Nemad nuhtlewad (nuhtelakse). Hunti ei jurmata (jurma).
Teie ei kirjuta (kirjutata). Poiss ei palu (paluta).

Näit. Mina ei armasta — mind ei armastata.

D. Kõnewiisid.

145.

Kindel kõnewiis.	Tingiv kõnewiis.	Kahtlew kõnewiis.	Käskiv kõnewiis.
Mina palun mina ei palu mind palutakse mind ei paluta.	mina palustan mina ei palustaks. mind palutaks mind ei palutaks	mina paluwat mina ei paluwat mind palutawat mind ei palutawat	— — palutagu mind ärgu palutagu mind.
šina palud šina ei palu šind palutakse šind ei paluta	šina palustid šina ei palustaks šind palutaks šind ei palutaks	šina paluwat šina ei paluwat šind palutawat šind ei palutawat	palu šina. ära palu šina. palutagu šind. ärgu palutagu šind
tema palub tema ei palu teda palutakse teda ei paluta	tema palusts tema ei palustaks teda palutaks teda ei palutaks	tema paluwat tema ei paluwat teda palutawat teda ei palutawat	palugu tema ärgu palugu tema palutagu teda ärgu palutagu teda
meie palume meie ei palu meid palutakse meid ei paluta	meie palustime meie ei palustaks meid palutaks meid ei palutaks	meie paluwat meie ei paluwat meid palutawat meid ei palutawat	palugem meie ärgem palugem meie palutagu meid ärgu palutagu meid
teie palute teie ei palu teid palutakse teid ei paluta	teie palustite teie ei palustaks teid palutaks teid ei palutaks.	teie paluwat teie ei paluwat teid palutawat teid ei palutawat	paluge teie äрге paluge teie palutagu teid ärgu palutagu teid
nemad paluwad nemad ei palu neid palutakse neid ei paluta	nemad palustiwad nemad ei palustaks. neid palutaks neid ei palutaks	nemad paluwat nemad ei paluwat neid palutawat neid ei palutawat	palugu nemad ärgu palugu nemad palutagu neid ärgu palutagu neid

Märta: Kõnenduse näitused tegewikus ning tehtawikus wõib ueljas kõnewiisid ilmutada — **kindlas, tingivas, kahtlewas** ning **käskivas**.

1) Näitused: „mina palun, šinad palud“ jne. on **kindlas kõnewiis**, sest et rääkija kindlasti ja selgesti ütleb, mis tema ning mis teised teevad wõi ei tee.

2) Näitused: „mina palustan, šina palustid“ jne. on **tingivas kõnewiis**, sest et tegewus wõi tehtawus, mida ajašona nimetab, üks-

nes tingimiste täitmiste waral wõiks sündida. (Mina palusiu teda, kui ta kodus oleks. Sind palutaks sinna, kui sa terve oleksid.)

3) Näitused: „mina paluwat, meid palutawat“ jne. seisawad **kahtlewas kõnewiisil**, sest et selle üle, mida ajasõna siin ütleb, kahe wahel olla ehk kahtelda wõib, kas see sünnib wõi ei sünni. (Wend ütleb: mina paluwat teda. Ode arwab: meid palutawat pulma.)

4) Näitused: palu sina, ärgu palutagu meid“ jne. seisawad **käskiwas kõnewiisil**, sest et nende läbi käsku antakse wõi soowi awaldatakse.

146. Pane järgmised laused kindlast kõnewiisist tingiwasse, kahtlewasse ning käskiwasse kõnewiisise:

- 1) Mina tänan. 2) Sina ei wala. 3) Teda ei tänata.
- 4) Mind kutsutakse. 5) Teie ei õpeta. 6) Meid ei harita.
- 7) Mina harin. 8) Sina ei armasta. 9) Mind tänatakse.
- 10) Sind õpetatakse. 11) Tema tänab. 12) Meie kutsume.
- 13) Teid ei õpetata. 14) Remad ei hari. 15) Wili kaswab.
- 16) Jumal halastab. 17) Maad künnetakse. 18) Reht ei pehjeta täna.
- 19) Willem ei wilista. 20) Koolimaja kaunistatakse. Näit.

- 1) Mina tänan — mina tänaksin — mina tänawat. 2) Sina ei wala — sina ei walaks — sina ei walawat — ära wala sina. 15) Wili kaswab — wili kaswaks — wili kaswawat — kaswagu wili.

147.

1. **Paluw** inimene tõstab südame Jumala poole. 2. Usklik on **palunud**.
3. **Palutaw** wõeras ei olnud kodus. 4. **Palutud** külalised tulewad homme. 5. Peeter läks **paluma**.
7. Wariseer ja tõllner oliwad templis **palumas**. 7. Rahwas tuli kirikust Jumalat **palumast**.
8. Poeg ei jätnud isa **palumata**. 9. Külalisi peab **palutama**.
10. Mina tahan **paluda**. 11. Usklik läheb **paludes** magama. 12. **Paluja** soow on täidetud. 13. **Palumine** aitab palju.

Arendus: Misjugune inimene tõstab südame Jumala poole? (**paluw**). Mida on usklik teinud? (**palunud**). Misjugune wõeras ei olnud kodus? (**palutaw**). Misjugused külalised tulewad homme? (**palutud**). Kuhu läks Peeter? (**paluma**). Mida tegemas oliwad wariseer ja tõllner templis? (**palumas**). Mida tegemast tuli rahwas kirikust (**palumast**). Millest ei jätnud poeg isa? (**palumata**). Mida peab külalistega tehtama? (**palutama**). Mida tahad sa teha? (**paluda**). Kelle soow on täidetud? (**paluja**). Mis aitab palju? (**palumine**).

Kõnneväte: Ujafõna wormid „paluw, palunud, palutaw“ jne. tulewad kõik sõnast „paluma“; nad on wiies ehk nimetaw kõnewiis.

Järgmistest tabelist on nimetawa kõnewiisi üfsikutte wormide nimed näha.

Nimetaw kõnewiis.

148.

1. Keisõna.	2. Kohtoluline.	3. Määrõluline.	4. Tegunimi sõna.
a) Tegewikus:	a) Tege- wikus:	1. Djastaw: paluda	1. Tegijaütlew. paluja.
1) paluw	1) Sisseütfl. paluma	2. Seesütlew: paludes.	2. Teoütlew. palumine.
1) palunud	2) Seesütfl. palumas		
b) Tehtawikus:	3) Seeütfl. palumast		
1) palutaw	4. Jimaütfl. palumata.		
2) palutud.	b) Tehta- wikus		
	Sisseütfl. palutama.		

149. Sünnita eesminewa tabeli järele järgmistest ajafõnadest kõik nimetawa kõnewiisi üfsikutte wormid:
harima, segama, tänama, walama, armastama, elustama!

150.

A e g.

1. Põllumees **harib** põldu.
2. Põllumees **haris** põldu.
3. Põllumees **harib** põllu homme valmis.

Arendus: Mis teeb põllumees põlluga? (harib). Mis tegi põllumees põlluga? (haris). Mis teeb põllumees homme põlluga? (harib valmis).

Märka: Ujafõna läbi tähendataw aeg wõib kolme-
juguone olla. 1. **olewik.** 2. **minewik.** 3. **tulewik.** Olewik
on käesolew, minewik mööda läinud ning tulewik kätte-
tulew aeg.

II. Eesti keele ajafõnade tulewik on olewikuga ühenäoline.
Suurdelisjatud määrusõnadesst wõib tulewiku enamisti ära tunda.

Näit. :

Olewif:

Tõbsepp teeb ratast.
Laps loeb raamatut.
Sulane niidab heina.

Tulewif:

Tõbsepp teeb ratta walmis.
Laps loeb raamatu läbi.
Sulane niidab heina ära.

Wõeraste keelte mõjul on aga ka sõna „saama“ abil sünnitatud tulewifku tarwitama hataud.

Näit. loeb = saab lugema, teeb = saab tegema, harib = saab harima jne. Seesuguse tulewiku tarwitamise eest tuleb aga wõimalikult hoida.

I. 151.

Olewif:

mina walan, mina ei wala
sina walad, sina " "
tema walab, tema " "
meie walame, meie " "
teie walate, teie " "
nemad walawad, nemad ei wala.

Minewif:

mina walasju, mina ei walanud
sina walasid, sina " "
tema walas, tema " "
meie walasime, meie " "
teie walasite, teie " "
nemad walasiwad, nemad ei walanud.

Nii pööra:

paluma, tänama, õpetama, armastama, rõõmustama, manitsema.

Olewif:

a) mind palutakse
mind ei paluta
b) mind armastatakse
mind ei armastata.

Minewif:

mind paluti
mind ei palutud
mind armastati
mind ei armastatud.

Nii pööra:

a) paluma, tänama, harima; b) hirmutama, rõõmustama, kofutama, õpetama, alandama, ülendama.

152. Pane järgmised laused olewikuft minewikku:

Warast karistatakse. Heina ei lõigata. Buid saagitakse.
Suhkrut sulatatakse. Marju korjatakse. Maad künnetakse.

Näit. Warast karistatakse — warast karistati. Heinu ei lõigata — heinu ei lõigatud.

153.

Täisminewif:

Enneminewif:

Mina olen walanud.
sina oled " "
tema on " "
meie oleme " "
teie olete " "
nemad on " "

Mina olin walanud.
sina olid " "
tema oli " "
meie olime " "
teie olite " "
nemad oliwad " "

Minewikul on pääle enese nimelise ajamuute weel kaks teist: **täisminewik** ja **enneminewik**. Täisminewik on täiesti mööda läinud aeg.

Näit. Mina olen raamatu läbi lugenud. — Enneminewik on aeg, mis enne lihtminewikku on mööda läinud.

Näit. Ma olin juba linna jõudnud, kui päike tõusis.

154.

Sünnita järgmistest ajasõnadest (ptk. 153 järele) **täisminewik** ja **enneminewik**:

armastama, asutama, õpetama, ujuma!

155.

Täisminewik:
mina ei ole walanud.

Enneminewik:
mina ei olnud walanud.

Pööra nii: awama, elama, jõdima, kaotama!

156.

Täisminewik:
ole mind on armastatud,
mind ei armastatud.

Enneminewik:
mind oli armastatud,
mind ei olnud armastatud.

Pööra nii: hirmutama, õpetama, rõõmustama, manitsema!

157.

Arw ja pöörded.

Ainsus:

Mitmus:

1. pööre: mina palun

meie palume

2. " sina palud

teie palute

3. " tema palub

nemad paluvad.

Ajasõnade pööramises ettetulew arw on kahesugune: **ainsus** ja **mitmus**.

Pöörded on kolm: **esimene**, **teine**, **kolmas**.

Nimeta ajasõnade: „armastama, õpetama, kaunistama“ pööramise juures **arw ja pöörded!**

Dööramise tabelid.

I. Jaataw kõne.

A. Tegewik.

158.

Arv	Kõõre	Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Kahtlew kõnewiis.	Käskiw kõnewiis.	
		D l e w i k.				
Minjus	1	Mina õpetan	mina õpetaksin	mina õpetawat	—	1. Kesksõna. D l e w i k: õpetaw M i n e w i k: õpetanud.
	2	šina õpetad	šina õpetaksid	šina "	õpeta šina	
	3	tema õpetab	tema õpetaks	tema "	õpetagu tema	
Mitmus	1	meie õpetame	meie õpetaksime	meie õpetawat	õpetagem meie	2. Kohtoluline. S i s s e ü t t l e w: õpetama S e e s ü t t l e w: õpetamas S e e s t ü t t l e w: õpetamast S i m a ü t t l e w: õpetamata.
	2	teie õpetate	teie õpetaksite	teie "	õpetage teie	
	3	nemad õpetawad	nemad õpetaksiwad	nemad "	õpetagu nemad.	
		M i n e w i k.				
Minjus	1	mina õpetajin		mina õpetanud		3. Määrõluline. D j a s t a w: õpetada S e e s ü t t l e w: õpetades.
	2	šina õpetajid		šina "		
	3	tema õpetas		tema "		
Mitmus	1	meie õpetajime		meie õpetanud		4. Degnimisõna. T e g i j a ü t t l e w: õpetaja T e o ü t t l e w: õpetamine.
	2	teie õpetajite		teie "		
	3	nemad õpetajiwad		nemad "		
		T ä i s m i n e w i k.				
Minjus	1	mina olen õpetanud	mina oleksin õpetanud	mina olewat õpetanud		
	2	šina oled "	šina oleksid "	šina "		
	3	tema on "	tema oleks "	tema "		
Mitmus	1	meie oleme õpetanud	meie oleksime õpetanud	meie olewat õpetanud		
	2	teie olete "	teie oleksite "	teie "		
	3	nemad on "	nemad oleksiwad "	nemad "		

E n n e m i n e w i k.

Minjus	1	mina olin õpetanud		mina olnud õpetanud	
	2	šina olid "		šina olnud "	
	3	tema oli "		tema olnud "	
Mitmus	1	meie oline õpetanud		meie olnud õpetanud	
	2	teie olite "		teie olnud "	
	3	nemad olivad "		nemad olnud "	

B. T e h t a w i k.

Minjus	1 2 3	D e e w i k.			
		mind õpetataffe	mind õpetatafs	mind õpetatawat	õpetatagu mind
		šind "	šind "	šind "	" šind
Mitmus	1 2 3	meid õpetataffe	meid õpetatafs	meid õpetatawat	õpetatagu meid
		teid "	teid "	teid "	" teid
		neid "	neid "	neid "	" neid

N i n e w i k.

Minjus	1 2 3	mind õpetati		mind õpetatud	
		šind "		šind "	
		teda "		teda "	
Mitmus	1 2 3	meid õpetati		meid õpetatud	
		teid "		teid "	
		neid "		neid "	

T ä i s m i n e w i k.

Minjus	1 2 3	mind on õpetatud	mind oleks õpetatud	mind olewat õpetatud	
		šind " "	šind " "	šind " "	
		teda " "	teda " "	teda " "	

Nimi- ja asehõnade ojaštawa ašemel wõib tehtawikus tarwi-
lišel korral ka nende nimetaw
šeista. Näit. Šein niidetafše
maha. Tema wiidi linna.

Arvo	Þöðre	Kindel fönewiis.	Tingiw fönewiis.	Nahtflew fönewiis.	Näskiw fönewiis.
		T ä i s m i n e w i k.			
Mittmus	1	meid on öpetatud	meid olesfs öpetatud	meid oleswat öpetatud	
	2	teid " "	teid " "	teid " "	
	3	neid " "	neid " "	neid " "	
		E n n e m i n e w i k.			
Mittmus	1	mind oli öpetatud		mind olnud öpetatud	
	2	find " "		find " "	
	3	teda " "		teda " "	
Mittmus	1	meid oli öpetatud		meid olnud öpetatud	
	2	teid " "		teid " "	
	3	neid " "		neid " "	

II. Gitaw föne.

A. Tege w i k.

Ö t e w i k.					
Mittmus	1	mina ei öpeta	mina ei öpetafs	mina ei öpetawat	—
	2	šina " "	šina " "	šina " "	ära öpeta šina
	3	tema " "	tema " "	tema " "	argu öpetagu tema
Mittmus	1	meie ei öpeta	meie ei öpetafs	meie ei öpetawat	ärgem öpetagem meie
	2	teie " "	teie " "	teie " "	ärke öpetage teie
	3	nemad " "	nemad " "	nemad " "	argu öpetagu nemad.
		M i n e w i k.			
Mittmus	1	mina ei öpetanud			
	2	šina " "			
	3	tema " "			

Mittmus	1	meie ei õpetanud			
	2	teie ei "			
	3	nemad ei "			
T ä i s m i n e w i k.					
Mittmus	1	mina ei ole õpetanud	mina ei oleks õpetanud	mina ei olewat õpetanud	
	2	šina ei " "	šina ei " "	teie ei " "	
	3	tema ei " "	tema ei " "	nemad ei " "	
Mittmus	1	meie ei ole õpetanud	meie ei oleks õpetanud	meie ei olew. õpetanud	
	2	teie ei " "	teie ei " "	šina ei " "	
	3	nemad ei " "	nemad ei " "	tema ei " "	
E n n e m i n e w i k.					
Mittmus	1	mina ei olnud õpetanud			
	2	šina ei " "			
	3	tema ei " "			
Mittmus	1	meie ei oln. õpetanud			
	2	teie ei " "			
	3	nemad ei " "			

B. Tehtawid.

Õ l e w i k.					
Mittmus	1	mind ei õpetata	mind ei õpetataks	mind ei õpetatawat	ārgu õpetatagu mind
	2	šind ei "	šind ei "	šind ei "	" " šind
	3	teda ei "	teda ei "	teda ei "	" " teda
Mittmus	1	meid ei õpetata	meid ei õpetataks	meid ei õpetatawat	ārgu õpetatagu meid
	2	teid ei "	teid ei "	teid ei "	" " teid
	3	neid ei "	neid ei "	neid ei "	" " neid

Art	Kindel fõnewis.	Lingiw fõnewis.	Rahkew fõnewis.	Räskiw fõnewis.
3bõre		M	i n e w i k.	
1	mind ei õpetatub			
2	fund ei "			
3	teda ei "			
1	meid ei õpetatub			
2	teid ei "			
3	neid ei "			
		T	ā i s m i n e w i k.	
1	mind et ole õpetatub	mind ei oleks õpetatub	mind ei olewat õpetatub	
2	fund ei "	fund ei "	fund ei "	
3	teda ei "	teda ei "	teda ei "	
1	meid et ole õpetatub	meid ei oleks õpetatub	meid ei olewat õpetatub	
2	teid ei "	teid ei "	teid ei "	
3	neid ei "	neid ei "	neid ei "	
		E	n n e m i n e w i k.	
1	mind ei osnub õpetatub			
2	fund ei "			
3	teda ei "			
1	meid ei osnub õpetatub			
2	teid ei "			
3	neid ei "			

159.

Alasõna „õpetama“ tabelite järele pööra harjutuseks:
armastama, fosutama, röömustama, tafistama; paluma,
tänamata, walama!

II. 160.

Et iga ajasõna dieti muuta, tuleb tema järgmised wiis wormi tundma õppida:

- 1) tegewiku kohtolulise sisseütlem (õpetama);
- 2) määrululise õpataw] (õpetada);
- 3) tegewiku kindla kõnewiisi
olewiku ainsuse esimene pööre (õpetan);
- 4) tegewiku kindla kõnewiisi
minewiku ainsuse esimene pööre (õpetasin);
- 5) tehtawiku minewiku kesksõna (õpetatud);

Õidit teised wormid on ferged nende järele sünnitada, kui pööramise tabelid tähele paned.

Liisam. Järgmised pööramise tabelid on lühendatud wiisil kokku seatud. Neis puudub eitam kõne termini, siis jaatama kõne kahtlem kõnewiis ning kindla ja tingiwa kõnewiisi täisminewik ja enne-minewik ning juurde lisatamad ajesõnad. Väljajäetud pööramise wormid on, kui tarwis, sõna „õpetama“ tabelite järele ferged juurde liijada.

Lugema.

A. T e h t a w i f.

161.

Arv	Pöbre	Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
		Ö l e w i k.			
Minjus	1	loen	loetjin	—	1. Rejfsõnad. Olewif: lugew
	2	loed	loetjid	loe	Minewif: lugenud
	3	loeb	loeks	lugegu	2. Kohtoluline.
Mitmus	1	loeme	loetjime	lugegem	Sisßeütl. lugema
	2	loete	loetjite	lugege	Seesütl. lugemas
	3	loewad	loetjivad	lugegu	Seesütl. lugemast Ilmaütl. lugemata
		N i n e w i k.			3. Määroluline.
Minjus	1	lugesin			Ürast. lugeda
	2	lugesid			Seesütl. lugedes
	3	luges			4. Negni misõna.
Mitmus	1	lugesime			Tegijaütl. lugeja
	2	lugesite			Teoütl. lugemine.
	3	lugesivad			

B. T e h t a w i f.

Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
Ö l e w i k.			
loetatse	loetats	loetagu	1. Rejfsõna. Olewif: loetaw Minewif: loetud
N i n e w i k.			2. Kohtoluline.
loeti	—	—	Sisßeütl. loetama.

Nii pööra:

1) p i d a m a, pidada, pean, pidasin, peetud; 2) p õ d e m a, põdeda, põen, põdesin, põetud; 3) s i d u m a, siduda, seon, sidusin, seotud; 4) w e d a m a, wedada, wean, wedasin, weetud; 5) s a d a m a, sadada, sajan, sadasin; 6) a j a m a, ajada, ajan, ajasin, aetud.

Õppima.

162.

A. Tegewik.

Arv	Pöbre	Kindel kõnewiis.	Tingiv kõnewiis.	Käskiv kõnewiis.	Nimetav kõnewiis.
Õ l e w i k.					
Minjus	1	õpin	õpifsin		1. Kesksõna: Olewik: õppiv Minewik: õppinud
	2	õpid	õpifsid	õpi	
	3	õpib	õpifs	õppigu	
Mitmus	1	õpime	õpifime	õppigem	2. Kohтолuline: Sisseütł: õppima. Seesütł: õppimas. Seesütł: õppimast. Ilmaütł: õppimata
	2	õpite	õpifite	õppige	
	3	õpitwad	õpifiwad	õppigu	
M i n e w i k.					
Minjus	1	õppifin			3. Määroluline: Dšastaw: õppida. Seesütł: õppides.
	2	õppifid			
	3	õppis			
Mitmus	1	õppifime			4. Negnimisõna: Tegijaütł: õppiija. Teoütł: õppimine.
	2	õppifite			
	3	õppi iwad			

B. Tehtawik.

Kindel kõnewiis.	Tingiv kõnewiis.	Käskiv kõnewiis.	Nimetav kõnewiis.
Õ l e w i k.			
õpitafie	õpitafs	õpitagu	1. Kesksõna. Olewik: õpitaw Minewik: õpitud
M i n e w i k.			
õpiti			2. Kohтолuline. Sisseütł. õpitama.

Nii pööra:

- 1) k a t m a, katta, katan, katfin, katetud (kaetud);
- 2) t a p m a, tappa, tapan, tapfin, tapetud;
- 3) w ö t m a, wõtta, wõtan, wõtsin, wõtetud;
- 4) m a k s m a, maksta, maksan, maksfin maksetud;
- 5) k u u l m a, kuulda, kuulen, kuulfin, kuulbud;
- 6) j a a t m a, jaata, jaadan, jaatsin, jaadetud;
- 7) a n d m a, anda, annan, andfin, antud;
- 8) p ü ü d m a, püüda, püüan, püüdsin, püütud;
- 9) t e a d m a, teada, tean, teadsin, teatud;
- 10) t a h t m a, tahta, tahan, tahfin, tahetud;
- 11) l a j k m a, lašta, lašen, lašfin, laštud.

Mötlemä.

A. Tegewit.

163.

Arv	Pöör	Rindel fönewiis.	Tingiv fönewiis.	Räskiv fönewiis.	Rimetaw fönewiis.
D l e w i k.					
Minus	1	mötlen	mötlesin	—	1. Resjöna. Dlewit: mötlew. Minew. mötelud.
	2	mötled	mötlesid	mötle	
	3	mötleb	mötles	mötelgu	
Mitmus	1	mötleme	mötlesime	mötelgem	2. Røhtoluline. Sisjeütl. mötlema. Seesütl. mötlemaš. Seejütl. mötlemašt. Jlmaütl. mötlemata.
	2	mötlete	mötlesite	mötelge	
	3	mötlewad	mötlesiwad	mötelgu	
M i n e w i k.					
Minus	1	mötlesin			3. Määröline. Djastaw: mötelda. Seesütl. mötledes.
	2	mötlesid			
	3	mötles			
Mitmus	1	mötlesime			4. Regnimisöna. Tegijaütl. mötleja. Teoütl. mötlemine.
	2	mötlesite			
	3	mötlesiwad			

B. Tehtawit.

Rindel fönewiis.	Tingiv fönewiis.	Räskiv fönewiis.	Rimetaw fönewiis.
D l e w i k.			
möteldaffe	möteldafs	möteldagu	1. Resjöna. Dlewit: möteldaw Minew. möteldud.
M i n e w i k.			
möteldi			2. Røhtoluline. Sisjeütl. möteldama.

M i i p ö ö r a :

1) ju p l e m a, supelda, suplen, suplesin, supeldud; 2) t a p l e m a, tapelda, taplen, taplesin, tapeldud; 3) k a u p l e m a, kaubelda, kauplen, kauplesin, kaubeldud; 4) w ö i t l e m a, wöidelda, wöitlen, wöitlesin, wöideldud; 5) ö m b l e m a, ömmelda, ömblen, ömblesin, ömmeldud; 6) w ö r d l e m a, wörrellda, wörden, wördlesin, wörrelldud; 7) r i i d l e m a, riielda, riidlen, riidlesin, riieldud; 8) n u h t l e m a, nuhelda, nuhtlen, nuhtlesin, nuheldud; 9) l a i j k l e m a, laijelda, laijken, laijkesin, laijeldud; 10) f ö n e l e m a, fönellda, fönelen, fönellesin, fönelldud; 11) t ö r e l e m a, törellda, törelen, törelesin, törelldud.

Süppama.

164.

A. Tegewik.

Krw	Pöbre	Rindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Näskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
		Ö l e w i k.			
Winfus	1	hüppan	hüppafin	—	1. Rejksõna.
	2	hüppad	hüppafid	hüppa	Olewik: hüppaw.
	3	hüppab	hüppafs	hüppafu	Winewik: hüppanud
Mitmus	1	hüppame	hüppafime	hüppafem	2. Kohtoluline.
	2	hüppate	hüppafite	hüppafe	Sisjeütl. hüppama.
	3	hüppawad	hüppafiwad	hüppafu	Seesütl. hüppamas.
		M i n e w i k.			Seejütl. hüppamaft.
Winfus	1	hüppafin			Ilmaütl. hüppamata.
	2	hüppafid			3. Määroluline.
	3	hüppas			Djastaw: hüpata
Mitmus	1	hüppafime			Seesütl. hüppates.
	2	hüppafite			4. Negrimijõna.
	3	hüppafiwad			Tegijaütl. hüppaja
					Teoütl. hüppamine.

B. Tehtawik.

Rindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Näskiw kõnewiis.	
Ö l e w i k.			
hüpatafse	hüpatafs	hüpatagu	1. Rejksõna.
M i n e w i k.			Olewik: hüpataw
hüpati			Winewik: hüpatud
			2. Kohtoluline.
			Sisjeütl. hüpatama.

Nii pöbra:

1) ruttama, rutata, ruttan, ruttafin, rutatud; 2) rüü-
pama, rüübata, rüüpan, rüüpasin, rüübatud; 3) lõikama,
lõigata, lõikan, lõikafin, lõigatud; 4) pilkama, pilgata,
pilkan, pilkan, pilkafin, pilgatud; 5) pillama, pillata,
pillan, pillafin, pillatud; 6) muldama, mullata, mul-
dan, muldafin, mullatud; 7) lendama, lennata, lenda-
n, lendafin, lennatud; 8) tõmbama, tõmmata, tõmban,
tõmbafin, tõmmatud; 9) põlgama, põlata, põlgan, põl-
gafin, põlata; 10) puhkama, puhata, puhkan, puhkafin,
puhatud; 11) oskama, osata, oskan, oskafin, osatud.

Müüma.

165.

A. Tegewik.

Arv	Pööre	Kindel kõnewiis.	Tingiv kõnewiis.	Käskiv kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
D l e w i k.					
Mingus	1	müün	müüfsin	—	1. Kesksõna.
	2	müüd	müüfsid	müün	Dlewik: müüw.
	3	müüb	müüfs	müügu	Minewik: müünd.
Mitmus	1	müüme	müüfsime	müügem	2. Kohtoluline.
	2	müüte	müüfsite	müüge	Sisseütl. müüma.
	3	müüwad	müüfsiwad	müügu	Seesütl. müümas.
M i n e w i k.					
Mingus	1	müüfsin			Seesütl. müümas.
	2	müüfsid			Seeftütl. müümas.
	3	müüfs			Ilmaütl. müümata.
Mitmus	1	müüfsime			3. Määroluline.
	2	müüfsite			Djastaw: müüa
	3	müüfsiwad			Seesütl. müües.
4. Negnimisõna:					
Tegijaütl. müüja.					
Teoütl. müümine.					

B. Tehtawik.

Kindel kõnewiis.	Tingiv kõnewiis.	Käskiv kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
D l e w i k.			
müüdasje	müüdas	müüdagu	1. Kesksõna.
M i n e w i k.			
müüdi			Dlewik: müüdaw.
			Minewik: müüdad.
			2. Kohtoluline.
			Sisseütl. müüdama.

Nii pööra:

- 1) k ä i m a, käia, käin, käisin, käidud ; 2) w i i m a, wiia, wiin, wiisin, wiidud ; 3) w õ i m a, wõida, wõin, wõisin, wõidud ; 4) p o o m a, puua, poon, poosin, poodud.

Tooma.

166.

A. Tegewit.

Arw	Pööre	Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Rästiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
O l e w i k.					
Minus	1	toon	toofjin	—	1. Kesksõna. Olewit: toow
	2	tood	toofjid	too	Minewit: toound
	3	toob	toofis	toogu	2. Kohtoluline.
Mitmus	1	toome	toofjime	toogem	Sisseütl. tooma.
	2	toote	toofjite	tooge	Seesütl. toomas.
	3	toowad	toofjiwad	toogu	Seeftütl. toomast. Ilmaütl. toomata.
M i n e w i k.					
Minus	1	tõin			3. Määroluline.
	2	tõid			Djastaw: tuua.
	3	tõi			Seesütl. tuues.
Mitmus	1	tõime			4. Negnimisõna.
	2	tõite			Tegijaütl. tooja.
	3	tõiwad			Teoütl. toomine.

B. Tehawit.

Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Rästiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
O l e w i k.			
tuualse	tuuals	toodagu	1. Kesksõna. Dlewit: toodaw. Minewit: toodud.
M i n e w i k.			
toodi			2. Kohtoluline. Sisseütl. toodama.

Mii pööra:

- 1) jooma, juua, joon, jöin, joodud; 2) jõõma, süua, jõön, jõin, jõõdud; 3) lõõma, lüua, lõön, lõin, lõõdud; 4) looma, luua, loon, lõin, loodud; 5) jääma, jääda, jään, jain, jäädud; 6) saama, saada, saan, sain, saadud.

Panema.

167.

A. Tegewit.

Urew	Pööre	Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Käskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
O l e w i k.					
Minjus	1	panen	panessin	pane	1. Kesksõna. Olewit: panew.
	2	paned	panessid	pangu	Minewit: pannud.
	3	paneb	paneks	pangem	2. Kohtoluline.
Mitmus	1	paneme	panessime	—	Sisseüt. panema.
	2	panete	panessite	pange	Seesüt. panemas.
	3	panewad	panessiwad	pangu	Seestüt. panemast. Ilmaüt. panemata.
M i n e w i k.					
Minjus	1	panin			3. Määroluline.
	2	panid			Djastaw: panna.
	3	paui			Seesüt. panes.
Mitmus	1	panime			4. Regnimisõna.
	2	panite			Tegijaüt. panija.
	3	paniwad			Teoüt. panemine.

B. Tehawit.

Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Käskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
O l e w i k.			
pannaks (pandaks)	pannaks (pandaks)	pandagu	1. Kesksõna. Olewit: pandaw. Minewit: pandud.
M i n e w i k.			
pandi			2. Kohtoluline. Sisseüt. pandama.

Nii pööra:

1) t u l e m a, tulla, tullen, tulin, tulnud; 2) o l e m a, olla, olen, olin, oldud; 3) j u r e m a, surra, juren, surin, kesks. furnud, käskiw f. juregu; 4) p e s e m a, pesta, pesen, pesin, kesks. pesnud, pestud, käskiw f. pesku; 5) n ä g e m a, näha, näen, nägin, näinud, nähtud, nähtu, nägija; 6) t e g e m a, teha, teen, tegin, teinud, tehtud, tehku, tegija; 7) p i d a m a, pidada, pean, pidin, pidanud, peatud, pidagu; 8) m i n e m a, minna, lähen, läksin, minew, läinud, mindud, mine, mingu, mingem jne.

§ 23. Laiendatud lihtlause.

(Определение).

I. 168. Täiendus.

Kirju koer haugub.**Must** fukk laulab.Leib on **tulus** toit.**Wenna** pää walutab.**Puude** lehed pudenevad.

Arendus: Misjugune koer haugub? (**kirju**). Misjugune fukk laulab? (**must**). Misjugune toit on leib? (**tulus**). Kelle pää walutab? (**wenna**). Millede lehed pudenevad (**puude**).

Märka: Sõnu, mis lauses nimisõnu ligemalt ära määravad ning lauset seega täiendavad, nimetatakse **täiendujeks**. (Täiendus on nimisõna ligemalt äramääraja.)

Täiendus vastab küsimuste pääle: **misjugune? kelle? mille?**

169. Täienda järgmised lihtlaujed:

Laps nutab. Kõhi kasvab. Rebane varitseb. Hobune on elajas. Hunt on metsloom. Wesi on soolane. Katal on teeduriist. Mahl on magus. Reha on sulgedega kaetud!

Tarwita sõnu:

tarwiline, lindude, haige, kawal, kasulik, haljas, mere, kahjulik, kase.

Räit. Haige laps nutab.

170. Kirjuta järgmised laused ära, otfi iga lause täiendus wälja ning tõmba talle joon alla:

Minu maja on palmemaja. **P**eetri raamat kadus ära. **R**ammitsas hobune fargab. **S**iata poeg on waenelaps. **S**e fedratud lõngad on ära müüdnud. **S**ulane **M**adis künnab. **M**arine õde on haige. **P**ärdine poeg käib foolis. **T**iust tütar on usin õppima. **D**ewist onu on kaupmees.

171.

Sihitus.

(Дополнение.)

Isa ostis **hobuse**. Isa ostis **hobust**. Tüdruk tõi **wee**. Tüdruk tõi **wett**. Tema toogu **leib**. Tema toogu **leiba**.

Arendus: Kelle ostis isa? (**hobuse**). Keda ostis isa? (**hobust**). Mille tõi tüdruk? (**wee**). Mida tõi tüdruk? (**wett**). Mis tema toogu (**leib**). Mida tema toogu (**leiba**).

Märka: Sõnad „hobuse — hobust, wee — wett, leib — leiba“ määravad üteldusi „ostis, löi, toogu“ ligemalt ära.

Sõnu, mis üteldust sel wiisil ligemalt ära määravad, et nende kohta ütelduses nimetataw tegewus sihib ehk käib, nimetatakse **sihitusteks**. (Sihitus on seejagune ütelduse ligemalt ära määraw lauseliige, mille kohta algusest wäljaminew tegewus wõi tehtawus sihib ehk käib.)

ll. 172.

Sihitusena võib kõiki käänatawaid sõnu tarwitada. Sihitused võivad **sihitawas, nimetawas ja osastawas** seisda. **Sihitawas ja nimetawas** seiswat sihitust hüütakse **täisihituseks, osastawas** seiswat sihitust aga — **osasihituseks**.

Täisihitus wastab küsimuste **kes? mis? kelle? mille?** pääle, osasihitus aga küsimuste **keda? mida?** pääle.

l. 173. Lõisa järgmistele lausetele täisihitused juurde:

- 1) Puusepp tegi . . .
- 2) Öde kudus . . .
- 3) Ema keedab . . .
- 4) Loomad kaewasiwad muinasjutu järele . . .
- 5) Jumal löi . . .
- 6) Tõltsjapp tehku . . .
- walmis!
- 7) Ütle sina hää . . .!
- 8) . . . künetakse üles.
- 9) . . . müüakse ära.
- 10) . . . raiuti maha.
- 11) Karu lõhkus . . .

Tarwita sõnu:

Emajõe, söögi, mesipuu, kanga, wanker, sõna, hobune, maa, maailma, mets, laua. Näit. Puusepp tegi laua.

174. Lõisa järgmistele lausetele osasihitus juurde:

- 1) Jeesus õpetas. . .
- 2) Jumal karistab. . .
- 3) Mednik istutab. . .
- 4) Sulane raiub. . .
- 5) Kalamees püüdis. . .
- 6) Pere paneb. . .
- 7) . . . kaewetakse.

Tarwita sõnu: puid, rahwast, hagu, patuseid, põldu, kraawi, kalu.

Näit. Jeesus õpetas rahwast.

II. 175. Sihitusena tarwitatakse pääle emenimetatud käänete weel: alaleütlemat, kaasaütlemat, jaawat, ees- ja tagasõnu oma käänetega, kohtolulise siisfeütlemat ja määrululise osastawat. Näit.

Ema õpetab **lapsele** raamatut.

Gesaw leppis **Jakobiga** ära.

Dnu kutjus mind **külastamiseks**.

Wahwa sõjamees wõitles **isamaa eest**.

Elu õpetab **elama**.

Isa käskis **lugeda**.

Määrus.

(Обстоятельство.)

I. 176.

Sammal kasvab metsas.

Seila sadas vihma.

Päike paistab palawasti.

Laps ei räägi hirmu pärast.

Arendus: Kus kasvab sammal? (metsas). Millal sadas vihma? (heila). Kuidas paistab päike? (palawasti). Mispärast ei räägi laps? (hirmu pärast).

Märka: Sõnu, mis üteldust **loha, aja, wiiji ja kombe** ning **põhjuse** poolest ligemalt ära määravad, nimetatatse **määrusteks**. (Määrus on niisugune lauseliige, mis üteldust **loha, aja, wiiji ja kombe** ning **põhjuse** poolest ligemalt ära määrab.)

177. Lija järgmistele lausetele määrus juurde:

- 1) Kala elab (kus?).
- 2) Wili kasvab (kus?).
- 3) Wihm tuleb (kust?).
- 4) Lind lendas (kuhu?).
- 5) Jakob elas Egiptuses (kui kaua?).
- 6) Döpi laulab (kuidas?).
- 7) Kõhi närtsub (mispärast?).
- 8) Uus julane tuli (millal?)!

Tarwita järgmisi määrusi:

pilwist, wees, põllul, põua pärast, puu otja, ilustasi, seitseistkümmend aastat, Jüripäewal.

Mäit. Kala elab wees.

II. 178.

Määrusena tarwitatakse: määrusjõnu, nimisjõnu, arwusjõnu, ees- ja tagajõnu oma käänetega, kohtolulise ja määrululise seesütlemaid. Määrus võib seitsmet seltsi olla: 1) **loha**, 2) **aja**, 3) **wiiji** ja **kombe**, 4) **põhjuse**, 5) **eesmärgi**, 6) **abinõuu**, 7) **olluse** määrus.

179. Kõha määrused wastawad, kui küsitakse: kuhu?, kus?, kust?

Lind lendas **lepihusse**. Raugeid kaebamise kajad kostwad **laarest laarele**. Metsas kõndis poisikene. Ma laulan **mättal, mäe pääl** ja õhtu hilja **õues**. **Säält** Lääne mere **kalda päält** on kuulda Linda leina häält.

180. Aja määrused wastawad, kui küsitakse: millal? kui kaua? kui kauaks? mis ajast, mis ajani? kui sage-dasti?

Alguses lõi Jumal taewa ja maa. **Suwel** on päewad parrmused. **Kewadel** on lained laiad. Teekond wältas **wiis**

päewa. Sind **surmani** küll tahan ma kalliks pidada. Talve festab **lewadeni.** **Nädalaks** jäi ta nälgima. **Jaani päewast** **Jakobi päewani** ei sadanud wihma piistagi. **Elu** noomib **igal tuunil** surma pääle mõtlema.

181. Rombe ja wiiji määrused wastawad, kui küsitakse: **kuidas** ehk **mill wiisil** midagi sünnib.

Põllutööd teeb igamees oma **pale higi sees.** Linnud laulwad **lahlesti.** **Kurwal meelel** kõnnin mina.

182. Põhjuse määrused wastawad küsimuse pääle: **mis pärast?**

Haige karjub **walu pärast.** Ta jüda nutab **kurwastusest.** Sumal halastab meie pääle oma **helduse pärast.**

183. Gesmärgi määrused wastawad küsimuse pääle: **mis tarwis?**

Laps läheb kooli **õppima.** Meed asjad pole mitte **mängimiseks.** Kalewipoeg tõttas isa hauale **nõuu küsima.**

184. Abinõuu määrused wastawad küsimuste pääle: **millega?** **mille läbi?** **mille abil?**

Ära tõe kaewu ja kinni kata **walega.** Ma pean **armust** õndsaks jaama. Kündja künnab **adraga.** Waras püüdis ennast **wale abil** päästa.

185. Olluse määrused wastawad küsimuse pääle **millest?**

Kell on **wasest** walatud. Laew tehti **terajest.**

§ 24. Lausete jaotamine nende tuuma järele.

I. 186. Oma tuuma järele wõiwad laused olla:

1) Jutustawad laused.

Põhja piiril seisis pere. Väanes elas noori leske. Wesi weeres pisarpillil.

2) Tõendawad laused.

Käbi ei kuku künnust kaugele. Pisufene säde teeb juure tule. Ohtjal luba otjust nõuda.

Jutustawate ja tõendawate lausete lõpul seisab punkt (.).

3) Käsk- ja soovilaused.

Wine metsa! Võika leiba! Ueda haritagu hoolega!

4) Hüüdlauseid ehk tundmuste awaldawad laused.

Kui ja ometi wirgem oleksid! Ei mina kuld lähe kuule!
 Ilus oled, ijamaa!

Räst-, joolvi-, ja hüüdlause lõpul seisab õhkamisemärk (!).

5) **Rüüwad laused.**

Kes on maailma loonud? Kes on kõrbe karjane? Mis ei mädane nullas?

Rüüvate lausete lõpul seisab küsimusmärk (?). Teised vahemärgid on: komma (,), semikoolon (;), koolon (:), mõtlemisemärk (—), jutumärgid („“), sidemärk (=), haak ehk apostrof (’), klammerid [()], lisamärk (*, †) ja päätütimärk ehk paragraf (§).

Pääle nende tarvitatakse veel võrdlus märki (=, loe „ou“) ning ebasümbolise kõne märki (etc., jne., loe „ja nii edasi“).

§ 25. Koostatud lause.

(Слитное предложение.)

Mitu alust.

I. 187.

1) a.	Rüüved kaswawad metsas.	} =	Rüüved, kased
b.	Kased kaswawad metsas.		ja männad kas-
d.	Männad kaswawad metsas.		wawad metsas.

2) a.	Täna sadas lund.	} =	Täna sadas lund,
b.	Täna sadas rahet.		rahet ja wihma.
d.	Täna sadas wihma.		

Mitu ütelduft.

3) a.	Koolipoisid loewad.	} =	Koolipoisid loewad,
b.	Koolipoisid laulawad.		laulawad, kirjuta-
d.	Koolipoisid kirjutawad.		wad ning
e.	Koolipoisid rehkendawad.		rehkendawad.

Mitu täiendust.

4) a.	Peremeeste lapsed käiwad koolis.	} =	Peremeeste ja sulaste
b.	Sulaste lapsed käiwad koolis.		lapsed käiwad koolis.

Mitu sihitust.

5) a.	Sina pead oma isa auustama.	} =	Sina pead oma isa
b.	Sina pead oma ema auustama.		ja ema auustama.

Mitu määrust.

- 6) a. Sulane weab täna puid. } Sulane weab täna,
 b. Sulane weab homme puid. } = homme ja ühehomme
 d. Sulane weab ühehomme puid. } puid.

188.

Märka: Laujeid, millel ühe iseäralise liikme juures ühe võrra ühildasi liikmeid on, võib üheks lauseks kokku võtta ehk liita. Sel teel sündinud lauselt hüütakse kokkuvõetud lauseks. (Kokkuvõetud lause on niisugune lause, millel mitu ühenimelist liiget on.)

II. 189.

Kokkuvõetud lausetel võib olla:

- 1) mitu alust (näit. 1 ja 2), 2) mitu üteldust (näit. 3), 3) mitu täiendust (näit. 4), 4) mitu sihitust (näit. 5), 5) mitu määrust (näit. 6).

I. 190. Kokkuvõetud lause ühenimelisi liikmeid lahutatakse üks teisest komma abil, kui nad mitte sidesõnade ja, ning, või, ehk läbi seotud ei ole.

Kui lausel enam kui üks ühenimelist liiget on, siis seisavad kase viimse vahel tarvitust mööda ja, ning, ehk, või, eesminewate vahel aga komma.

191. Võta üheks lauseks kokku:

- 1) a. Luigad on rändajad linnud. b. Kured on rändajad linnud. d. Räästad on rändajad linnud. 2) a. Koer on valvas. b. Koer on truu. 3) a. Wirk käsi leiab igal pool leiba. b. Osaw käsi leiab igal pool leiba. 4) a. Kalevipojad surmasiwad hulga hunta. b) Kalevipojad surmasiwad hulga rebaseid. d) Kalevipojad surmasiwad hulga jäneseid. 5) a. Karjase pajun hüüab metsas. b. Karjase pajun hüüab mäe pääl. d. Karjase pajun hüüab orus. e. Karjase pajun hüüab heinamaal.

192. Lahuta järgmised kokkuvõetud laused üksikuteks lihtsalauseteks:

- 1) Leib ja sool on mehe hool. 2) Kõik waob, kaob, kõdaneb. 3) Mooseje ja prohvetite kirjad on wanad. 4) Cit pani sõle sõudemaie, lepatriinu lendamaie. 5) Ma laulan mättal, mäe pääl ja õhtu hilja õues. Maa ja meri magab lume kätte all.

§ 26. Lühendatud lause.

(Эллиптическое предложение.)

I. 193.

- 1) Rebane ja kurg. = See päätükk räägib rebajest ja kurest.
- 2) Paul Paju. = Seda ütleb Paul Paju.
- 3) Walgas heinakuu 25. päeval. = See on kirjutatud Walgas heinakuu 25. päeval.
- 4) Kuhu nüüd? = Kuhu ja nüüd lähed? Appi! = Tule appi! — Paras, paras! = See on sulle paras!
- 5) Tere hommikust! = Ma ütlen sulle tere hommikust! — Jumalaga! = Jumal olgu sinu kaasas! — Jätku! = Jumal andku leiwale jätku! Jõudu! Hääd teereisi! jne.
- 6) Libe keel, tige meel. = Keel on libe, meel on tige. Habe mehe auu. = Habe on mehe auu.

Märka: Lauseid, millel tarwilised, aga pruugitawal korral kõne loomu wastased liikmed puuduvad, hüütakse lühendatud lauseteks.

II. 194.

Lühendatud lauseid tarwitatakse: päälkirjades (1), allkirjades (2), koha ja aja määrustes (3), häkilistes küsimus- ja hüüdlaujetes (4), teretamises, jumalaga-jätmises, soowides (5) ja wanasõnades (6).

§ 27. Kõrkulidatud lause.

(Сложное предложение.)

II. 195.

- a) Tõsi tõuseb, wale wajub. — Tuuled juhtigu sull' teeda, õhud õrnad õpetagu, taewa tähed andku tarkust.
- b) Mis kaunisti õitseb, see ruttu närtsub. — Küll soojus lume julatab, kui aga ligi ulatab.

Märka: Lauseid, mis tahe wõi mitme lause ühendamise teel on sündinud, hüütakse kõrkulidatud lauseteks.

196.

Lauseühendus.

Külm ei kesta kaua, tali taganeb. — Ränge torm teeb palju paha, wihma jookseb lainel maha. — Rõrget kotta lendu ja waatad ikka lõbuga; kõrges aga lemmata wõid ja ainult kotsana. — Neg parandab haawad, aga jätab armid. — Sõdsad on tajased, sest nemad peawad maa pärima.

Märka: Kõkuliidetud lauset, kus igal ühikul lausel täis mõte jees on, hüütakse lauseühenduseks.

197. **Wahemärgid.** Ühikuid lauseühenduse lauseid lahutatakse üks teisest semikooloniga, — kui nad aga liihikesed on, wõi fidesõnad nende wahel seisawad, siis komмага.

198.

Räitused lauseühenduste kohta.

Suba tulnud tali, läinud suweke. — Targa juud wõid sulguda, narri huul jääb hulguma. — üks neist weeres Wene- maale, teine tuiskas Turjamaale, kolmas istus kotta jelga, põhja kotta tiiva pääle. Kõwp. — Anna pill hullu kätte; hull ajab pilli lõhki. — Uni ei auna unta kuube, magamine maani särki; uni ajab hulkumaie, magamine marssimaie. — Ega härja sarw tee häbi, sarwe abil härg saab läbi; kassin aju sarwe juurel, — see teeb häbi weiksel, suurel'.

199.

Lauseliitus.

Kõneleja kuulwab = **kes kõneleb**, see kuulwab.

Kannataja elab kaua = **kes kannatab**, see kaua elab.

Märka: Kesminewate lihtlausete alustele — „kõneleja“ — „kannataja“ — on nende wastuseiswates lausetes lause kaju antud — „kes kõneleb“ — „kes kannatab.“ — Riisuguseid lauseid, mis ühest lause liikmest on sündinud wõi selle asemel seisawad, hüütakse kõrwalisteks lauseteks, kuna nende paremaks arusaamiseks nendega ühenduses seiswaid lauseid (see kuulwab, see kannatab) päälauseteks nimetatakse. (Päälause on täiesti mõistetawa mõttega, oma woline lause. Kõrwaline lause on ühe lauseliikme asemel seisaw, ainult päälause abil mõistetaw lause.)

Riisugust kõkuliidetud lauset, kus pää- ning kõrwalised laused ette tulewad, nimetatakse lauseliituseks.

200. Nimeta misjuguised laused on Jakobsoni Kooli lug. r.

l. § 28. „Tuule westi ja westiwesti“ jees lihtlausel, misjugu- sed lauseühendused ning misjuguised lauseliitused!

201.

1. **Mis jääb ajast**, see jääb arust.

2. **Ma nägin, et ilm kuivale läks.**

3. Sina ei pea mitte hürjal, kes pahmasti tallab, tema juud kinni siduma.

Märka: Gimeses näituses seisab kõrvaline lause (mis jääb ajaft) päälause ees, teises näituses (et ilm kuivale läks) päälause taga, kolmandas näituses (kes pahmasti tallab) päälause liikmete wahel. — Päälause ees seiswat kõrvalist lauset nimetatakse eeslauseks, taga seiswat — tagalauseks ning liikmete wahel seiswat — wahelauseks.

202. Wahemärgid. Päälauseid lahutatakse kõrvalisest lausest komma läbi. Wahelauseina seisaw kõrvaline lause on kommade wahel.

203. Oti järgmistes lauseliitustes ees-, taga- ja wahelauseid üles ning lahuta nad kommade läbi päälausest ära!

1. Kes ei leia taewateed pörguteed küll leidwad need. 2. Mu isamaa on minu arm kell' südant annan ma. 3. See fatal mis kergesti üle keeb küll kokale mõndagi tуска toob. 4. Kas tunned maad kus kõlab kuldne keel? 5. Ma tunnen weit nii sügawat et päästa ei wõi uppumat kes kufkus tema kaisu. 6. Kui mu kallist isa talu Jumalaga jätsin ma tundis minu süda walu mis ei wõi ma ütelda. 7. Ei mäeltgi nähta kaugele kui ilm on ummis udune.

204.

1. Õiglane leiab tiitust = kes õiglane, see leiab tiitust. 2. Rent jäi endiseks = rent jäi seks, mis ta enne oli. 3. Weerewal kivil ei kaswa sammalt = kivil, mis weereb, ei kaswa sammalt. 4. Kõrw kuulis kaunist = kõrw kuulis seda, mis kaunis on. 5. Sulane läks päikesetõusu ajal tööle = sulane läks tööle, kui päikene tõusis.

Märka: Lauseliikmete järele, millede asemel kõrvalised laused seisawad, hiiutakse neid:

1) aluslausjeteks, 2) ütelduslausjeteks, 3) täienduslausjeteks, 4) sihituslausjeteks, 5) määruslausjeteks.

205. Aluslauseid ning sihituslauseid wastawad küsimuste: kes? mis? keda? mida? pääle. Nende algusel seisawad enamasti siduwad asjõnad kes, mis oma käänetega wõi ka siseõnad et, kas, kui. Päälauseid algawad kas näitawa asjõna see ning tema käänetega wõi ka ilma nendeta.

1) **Aluslausjed :**

1) Kes palju näeb, see palju õpib. 2) Kes häbi otsib, häbi leiab. 3) Rahe võrra avitab, kes ruttu avitab. 4) Mis kaunisti õitseb, see ruttu närtseb. 5) Ei ole kõik kuld, mis kollane on. 6) Et ta tulla lubas, on tõsi küll. Teadmata on, kas ta läheb.

2) **Sihituslausjed :**

1) Kes tööb taga ei aja, seda ajab töö taga. 2) Mis süda vihkab, seda film ei ihka. 3) Ma tean küll, et ta weel noor on. 4) Ma nägin, et ilm kuiwale läks. 5) Ma ei tea mitte, kas ta siin on. 6) Külas räägiti, kui peaks herra mõisa ära müüma.

206. Sidesõna et- ga algawaid alus- ja sihituslausjed võib sage- dasti lühendada.

Räit. 1) Meie ülem kohus on, et igawest õnnistust taga nõuame = meie ülem kohus on igawest õnnistust taga nõuda. 2) Nägin, et ilm kuiwale läks = nägin ilma kuiwale minemat. 3) Juba on näha, et oras haljendab = juba oras näib haljendawat. 4) Arwatakse, et ette wõtetulus on = ette wõtet arwatakse tuluga olemat.

Normat, mis lühendamata lauseliituses päälausest kõrwalisest lausest lahutab, ei tarwitata lühendatud lauses mitte.

207. **Õtjekohene lause.**

1) Kristus ütles, et tema maailma walguš olewat = Kristus ütles: „Mina olen maailma walguš“. 2) Kalewipoeg kostis, et sugu ei lahkuwat soost, ega wõsu ei weerewat kännust = Kalewipoeg kostis: „Ega sugu ei lahku soosta, wõsu ei weere kännusta.“

Märka: Sihituslausjetes tarwitatawat kõnet (et tema maailma walguš olemat, — et sugu ei lahkuwat soost, ega wõsu ei weerewat kännust), kus räägitawa kõneleja mõtteid mitte tema oma sõnadega ei ütelda, nimetatakse **laudsjels kõneks**. üteldakse aga räägitawa mõtled tema oma sõnadega. (Mina olen maailma walguš. — Ega sugu ei lahku soosta, wõsu ei weere kännusta), siis tarwitatakse **õtjekohest kõnet**, ning niisuguseid lauseid hüütakse **õtjekohesteks lausjeteks**.

(Õtjekohene lause on päälause näoline sihituslause, kus räägitawa kõneleja oma sõnu tarwitatakse.)

208. Wahemärgid otjekohestes lausetes.

a) Kalewipoeg kostis: „Ega sugu ei lahku joosta, wõsu ei weere kännusta.“ b) „Ega sugu ei lahku joosta,“ kostis Kalewipoeg, „wõsu ei weere kännusta.“ d) „Ega sugu ei lahku joosta, wõsu ei weere kännusta,“ kostis Kalewipoeg.

Märka: Seisab päälause otjekohese lause ees (a), siis lahutatakse neid koloniläbi; seisab päälause aga otjekohese lause liitmete wahel (b), wõi tema taga (d), siis komma läbi. Otjekohene lause ja tema üffitub jaod seisawad jutumärkide wahel.

209. Pane järgmised otjekoheste lausetega lauseliitused tarwiliste wahemärkide wahele:

- 1) Minu isa ütles mulle Prii on jälle meie maa! 2) Jah kostis rauk teid tahan tulla jaatma nii kaugele kust lagedat jaad waatma.
- 3) Mul ei ole midagi tarwis kostis Diogenes. 4) Ennäh hüüdis hiir jääl seisab lõks!
- 5) Kadak õhtas kadak kaebas kõifidest ma põlatud!
- 6) Omad ofkad kostis kadak küll need kõige paremad.

210. Ütelduslauseid wastawad, kui küsitakse: kes? mis?

Jumal on see, kes kätte tajub. Linad ei ole enam need, mis nad enne Jaani-päewa oliwad

211. Täienduslauseid wastawad nendesamade küsimuste pääle, kui täiendusgi. Nende algusel seisawad kas siduwad asjõnad kes? mis? oma käänetega, wõi määrusõnad kuhu, kus, kust.

- 1) Peremees, kes põhku müüb, sandikoti kaela toob.
- 2) Ei see foer jänest kodu too, keda wägisi metja wiia kse. — 3) Munad, mis pejast kaugele weerewad, lähewad sagedasti raisku. 4) Sinna heinamaale, kuhu tänaniitma minnakse, on palju maad. — 5) See talu, kus tema wanemad elasid, on ära müüdüd. 6) Sinna linna, kust tema wäljaläks, ei ole ta enam tagasi tulnud.

Lühendatud täienduslauseid, millel nimisõnane üteldus on, hüütakse lisalauseks ehk appositioniks. Näit.

Greeklased mõistiwad oma kõige auusama mehe, kuulsa mõttetarga Sokrateese, surma. Aleksander I., wägewa Wene riigi keiser, wabastas eestlased orjapõlwest.

Liisalause lahutatakse päälausest kommade läbi.

212. Määruslauseid jagunewad: koha-, aja-, kombe- ja wiiji- ning põhjuse-lausetesse.

Küsimused on needsamad, milledega nendesama nimeliste lihtlause liikmete järele küsitakse.

213. Koha määruslause algusel seisawad sõnad: kuhu, kus, kust.

1) Kuhu tuultuis ka, sinna ta ange ajab. 2) Kuhu üheksa meest külwawad, sääl ei kaswa ühtegi. 3) Kus ei ole hakatust, sääl ei ole ta lõpetust. 4) Ei ole igaford suurt tuld, kus suur suits on.

214. Aja määruslause algusel seisawad sõnad: kui, kuni. Näit.

1) Ma jõudsin linna, kui päiketõusis. 2) Kui tana lähewad õrrele, siis laisad lähewad tööle. — 3) Ei hunt enne karjast kao, kuni ta wiimse talle ära on wiinud. 4) Ole nii kaua siin, kuni ma tagasi tulen.

215. Komba ja wiiji määruslause algusel seisawad sõnad: kui, kuidas, mida — seda, et, et kui.

1) See sündis nõnda, kui ju ette oli arwata. 2) Wett jookseb rohkem, kui tarwis on. — 3) Kuidas mees mõtleb, nõnda mees räägib. 4) Kuidas ja noorelt kaswad, nõnda ja wanalt jääb. 5) Mida wanemaks jääb, seda targemaks saad. — 6) Mida harwemine tuleb, seda armsam oleb. — 7) Mets on nii paks, et paksemat ena meiwõia olla. 8) Kirikus oli nii palju rahwast, et meie enam sisse ei mahtunud. — 9) Mu ülekohus on suurem, kui et seda andeks saaks.

216. Kui sõna kui-ga algawatel komba- ja wiiji määruslause tel päälausega üks ja seesama üteldus on, siis võib neid lühendada.

1. Poeg on niisama suur kui isa.

2. Saan jooksis wiledamine kui Juhani.

217. Põhjuse määruslauseid wastawad, kui küsitakse: mis-pärast? millepärast? mill korral? mis tingimistega? Nende algusel seisawad sõnad: et, sest et, kui, kui et, ehk küll, kas.

Põhjuse määruslaused nimetavad näit.

- a) **Põhjust**: 1) Sina pead oma isa ja ema auustama, et sinu käsi hästi käib. — 2) Ta tallutab mind fätt pidi, et ma ei kukuks. — 3) Nadam ja Gewa peitsiwad endid puude alla, sest et nad oma süüdi tundsiwad. — 4) Sellepäraft, et teie mitte tähele ei pane, ei saa teie ka edasi.
- b) **Gesmärki** ehk **otstarbet**: 1) Wend astus seminari, et jääb kooliõpetajaks õppida. 2) Püüdja heitis õnge wette, et ta saaks jäält kala kätte.
- d) **Tingimist**: 1) Kui inimene hoiab, siis Jumal hoiab ka. 2) Kui Jumal loob lolli, siis anab ta ka molli. 3) Küll ma ütlesin temale, kui ma teda aga näha saaksin. 4) Ta on paremine meie ette muretsenud, kui et ta jada rubla oleks annud.
- e) **Järelduse wastaolekut**: 1) Hing elab, ehk küll ihu jureb. — 2) Ehk ta küll ei taha, siisgi peab ta minema. — 3) Kas puhugu maailma tuuled tema pääle, ta ei lange siisgi.

§ 28. Mitmekordselt kofkuliidetud lause.

II. 218. Mitmekordselt kofkuliidetud lause on niisugune kofkuliidetud lause, millel mitu pää- ning kõrwalist lauset on.

a) Näitused:

- 1) Kes kõneleb, see külmab; kes kuuleb, see korjab. — 2) Kellel õnn, see elagu; kellel terwis, see tehku tööd. — 3) Ei ole kõik mesi, mis tilgub, ega kõik tuli, mis walgub. — 4) Keda Jumal nuhtleb, seda sõimawad ka inimesed, ja teda inimesed sõimawad, selle pääle hauguwad koeradgi. — 5) Ei sina wõi teada, mis minu toa pääl; ei mina tea, mis sinu südames on. — 6) Hanid lähewad, hallad käiwad; luigad lähewad, lumi tuleb. — 7) Kes targem, see tasugu; sõnaseppa seletagu; kellel palju, pangu pääle; kellel liialt, see lijagu.

b) **Wahemärgid**:

Üht lauseliitust teisest lahutab, kui sidesõna nende wahel ei seijsa, **jemikoolon**, — päälause kõrwalisest lausest — **komma**.

§ 29. Hüüdsõna ja kiillause.

II. 219. Hüüdsõna tuleb lühendatud lausete jekka arvata. Ta võib lause ees, taga ning tema liikmete wahel seisda.

a) **Ges:** 1) Laps, Issand näeb sind igas paigas. 2) Oh Kalew, et nii waro sa ju pidid surmas närt-sima! 3) Siamaa, õitse ja! 4) Sumal, mehi ärata Riigiisa teenima!

b) **Taga:** 1) Riida Jehoowat, mu hing! 2) Tõuse üles, taadikene! Ärka üles, isakene! 3) Su priiust olid matnud nad, püha isamaa!

d) **Wahel:** 1) Kõndsin kallis memmekene, mööda rohi-lista rohtu. 2) Kuule, seppa, raudakäppa! 3) Mine, poega, Pärnumaale! 4) Lippa, Linda, lendewjalga! 5) Teid ma teretan, Eestimaa pojad, kellel kulmud kuumawad töös!

220. Wahemärgid: Kui hüüdsõna lause algusel on (a), siis lahutatakse teda kummaga; on ta lause keskel (d), siis seisab ta kummade wahel; seisab ta lause lõpul (b), siis on tema ees komma, taga õhkamisemärk. Kirja algusel seiswa hüüdsõna taga seisab alati õhkamisemärk.

Näit.

Kallis sõber! Armas wend! Auustatud herra! Kallid wanemad!

221. Kiillause on seletuseks teise lause liikmete wahele liis-taw, grammatikalijelt sellesse puutumata lause.

Näit.

1) Kes omas õppimises edasi ei lähe — paigal seis-mist ei ole — läheb tagasi. 2) Nooruse aeg — ta on ju kõige kaunim inimeseelus — kui kiiresti lendab ta mööda. 3) Armastagem Sumalat (ütleb püha kiri), sest ta on meid enne armastanud. — 4) Isa soovis, nagu ju teate, teile hääd.

222. Kiillausete liiki tulewad ka üffikud, kiiluna lause liigete wahele liisatawad lühendatud laused ja sõnad arvata.

Näit.

1) Meie elame, Sumal tänatud, üsna hästi. — 2) Sooja-mõdtja (thermometer) näitab meile, kui juur õhu

soojus on. — 3) Eesti rahwa priiðslaskmine (1819) on Sumalas hingawa feiðer Aleksandri I. töö.

223. **W a h e m ä r g i d :** Piitkemaid kiillaufeid pannakse mõtle-miðemärkide, lühemaid kas klanrite wõi konnade wahela. Üksitud kiilõnad seiðawad klanrite wahel.

§ 30. Liikmeline lause ehk periõduð.

II. 224.

- a) Liikmeline lause ehk periõduð on niifugune kottuliidetud lause, millel kaks — ees- ja tagalaufe wiifil ühenduses seiswat — pääjagu on. Esimest jagu tuleb tõuðwa, teist wajuwa häälega lugeda. Eeslauses on kas lauseliitused wõi ka ainult kõrwaliðed laused, tagalauses aga enamisti päälaused. Lausete arwu järele on periõduðed kas kahe, kolme wõi mitmeliikmelised.
- b) **W a h e m ä r g i d :** Eeslaujet tagalausest lahutab koolon, ees- ja tagalaufe liitmeid aga semikoolon. Lühikeses periõduðes wõib eeslaujet tagalausest ka semikooloniga lahutada.

M ä i t u s e d :

- 1) **R a h e l i i k m e l i n e p e r i õ d u s .** Kõll tuli palju toimetab, kui inimene juhatab; kuid hoia eest, kui tema meest ei leia omal hoidjats.
- 2) **S o l m e l i i k m e l i n e p e r i õ d u s .** Kui, Looja, sinu wägewuðt ju töõdes tähel' panda; kui sinu helduðt, armastuðt ma meeles püüan kanda: ei siis ma tea tõesti, kuis kiidan, auuðtan alati find, Sumal, Isðand, Isja!
- 3) **R e l j a l i i k m e l i n e p e r i õ d u s .** Kes pole nähjas nutnud weel; kes pole tunnud walu, waewa; kell' pole olnud mures meel: ei tea jee siit ilmaðt teed taewa!
- 4) **W i e l l i i k m e l i n e p e r i õ d u s .** a) Kus on rahwas waif ja wahwa; kus on kõlaw tema keel; kus ka piinal palg' ei kahwa; kus on meestel mehemeel: sääal on minu ijamaa; sääal mu kallis kodu ta! (L. Koidula.)
- b) Enne, kui weel Wanemuise kandli keeled kõlasiwad meie kodumaal; enne, kui weel laululooja hääled heliðewad niidu, nurme ra'al; enne, kui weel Kalew kanges wäes woli, walda hoidis omas käes: siis meil diisew õune aega; siis meil paistis pidupaite, (H. E.)
- d) Kus sulle Sumala päike esimest korda elus paistis; kus kumaw kuu ja särawad tähed esimest korda sulle waða hiilgaðiwad; kus piine ja wälk sulle esimest korda kõõgewäelise ranmu ja suuruðt awaldasiwad: sääal on sinu armsam paif; sääal on sinu kallis kodumaa!

(Arndti järele H. E.)

Lisa.

A. Wärsjõpetusest. (Metrica.)

Igapäewases elus ja teadustes tarwitatawat keelt nimetatakse lihtkõneks (prosa), laulusõnade keelt — aga luuleks (poesis). Lau-
lude ehk luuletuste juures on tähele panna:

I. Silbid.

Silbid mõivad rasked ja kerged, s. o. rõhuga ja rõhuta, olla. Rasket silpi tähendatakse lamava joonekehe (—), kerget — weikese wibu (˘) läbi. Näit. waata, kas näed? Raskeid ja kergeid silpisid kindla korra järele wahetades sünnib weere ehk rhythmus. Et luuletunst kindlate seaduste all seisab ehk otse kui nende külge kinni on seotud, nimetatakse teda ka seotud kõneks, kuna lihtkõnet sidumata kõneks hüütakse.

II. Wärsimõõt.

Brugitawamad wärsimõõdud ehk wärsijalad on järgmised:

a) Kaheasilbised wärsijalad.

1. Trochäus ehk jookssit: — ˘, näit. tūle, mīne.
2. Jambus ehk wiskaja: ˘ —, näit. mū õnn, ju pää.
3. Spondeus ehk aste: — —, näit. mis eest, tööpäew.

Spondeust tarwitatakse trochäuste, jambuste ning dakty-
luste seltsis.

b) Kolmesilbised wärsijalad.

1. Daktylus ehk sõrmiline: — ˘ ˘, näit. kuuluta, tulema.
2. Anapästus ehk wastik: ˘ ˘ —, näit. aga nüüd, ega meid?

Wärsi ärajaotamist tema mõõdu ehk jalgade järele hüütakse skan-
jioniks ehk skandeerimiseks.

Näit. Põhja püriļ jeišis pēre jne.

III. Tarwitatawamad wärsfelftsid.

a) Trochäuse märs ehk weere.

- 1) Mīne, poega, Pärnu = maale,
 Järgu = kesta Järwa = maale,
 Astu Harju raja = dele
 Sõida Lääne luhadele jne. (Klwp.)

- 2) Mīks ja nūtad, lille = fene?
 Kupid jull täis piisa = raid!
 Kas ja rasket hinge = walu,
 Hella = ke ka tunda said? (Koidula.)

Trochäus on Eesti keele kõige loomulikum weere. Temas on kõik meie rahwaluuletused ning wäga palju kunstluuletusi.

b) Jambuse weere.

- 1) Mu pa = sun pan = gu ar = kama
 Kõik Ges = ti i = jamaad,
 Ring nen = de mee = led mär = kama,
 Kes u = nes ui = nuwad. (Germann.)

- 2) Säält Lää = ne-me = re kal = da päält
 Du kuul = da Lin = da lei = na häält.
 Ta õh = kab ras = keht sü = da mest
 Ja lei = nab kal = lijt kaa = ja = keht. (Kuhlbars.)

Eesti rahwaluuletustes puudub jambus, kuna kunstluuletustes teda palju pruugitakse.

d. Daktyluse weere:

- 1) Wõta nüüd Issandad, wägewat kuningat, kiita.

- 2) Kewade kaunimal õitsmīse ajal
 Kaswis üks kannike karjamaa rajal jne.

- 3) Laewūte läitiwa laenete sees
 Riigub ja kõigub sääl hilja,
 Mõla sääl liigutab wiisakas mees
 Jagades woogude wälja. (Lipp.)

Daktylus on Eesti keelele loomulikum kui jambus. Rahwaluuletustes tarwitatakse teda trochäuste seas.

Tähele. minagi lähen,
 Tünnigib Kalerwi tünnistüs.

Kuuejalgsed daktylust hüüdatse *hexametriks*; tema wiimne jalg on aga trochäuseks või spondeuseks lühendatud. Selles wärsimöödus on wanade greeklaste rahwaluuletused kirja pandud. Ka Eesti kunstluuletustes on hexametrit tarvitatud. — Pitkematel wärsidel on harilikult keskelt löige (cäsur), kus hääli natuke puhata võib. Lõiget tähendatakse kahe püsihoonekejega (||).

Räit.

4) Greeklased | oleme | meie, || kes | tagasi | tuleme | Trojast,
Aga meid | ajanud | tuul || üle | sügawa | mere on eksi.
(Odyssea, J. B.)

5) Lõesti ma | ütlemä | pean, || oh | Ilmatar, | ilusam | neitsi,
Kangas on | kaunim kui | kaunis, || ei | paremat | kuldada | wõigi.
(Maine.)

Hexametriga sugulane on pentameter (viiejalgne). Pentametrit ei tarvitata aga mitte üksi, waid alati hexametriga paaris. Riifugust kahewärsilist salmi nimetatakse distichoniks. Räit.

6) Kändaja | ruttu ja | Sparta || ja | kuuluta | kõigile | nõnda:
Sjamaa | jeaduste | eest || jurime | wõideldes | siin.
(Termopilä haualiri, J. Bergmanni tõlge.)

7) Eneje | tundmises | waja || on waadata | teiste tööd, | tegu;
Teiste töö | mõistmises | küll || katsuma | pead ja end.

e) Anapästuse weere.

1) Ara kar = da, mu kau = nuke, ka = deda tööd!
Ega jõe = a nad jat = kata ui = nuse ööd.
Etu arm = sam ja lah = kem ja lö = bujam siis,
Runa kom = be on kor = ras ja wii-jakam wiis. —g—

Anapästuse weeret on raske Eesti keeles puhtalt tarvitada; meie keele loomus ei luba mitte hõlpsalt kaht rõhuta silpi rõhuga silbi ette panna. Kergem on anapästuse tarvitamine, kui esimeses wõi ka wiimises jalas jambus tema asemel astub. Räit.

- 2) Mü ko = düme ko = hate, ke = na ja wait,
 Ja e = hitud di = tega, i = lusam pait,
 Kus pu = hub nii lah = kesti ko = jutaw dht,
 Kus pe = sitab ra = hu ja lil = lede leht.

(R. A. Hermann.)

- 3) Kolm noo = rufest söud = sirvad E = majöel
 Nad tuis = kasid al = la säält tor = mi wäel.

(M. Sipp.)

- 4) Mis ja = rab ja hiil = gab sääl ma = e pääl möis
 Nii i = lusalt eh = tes kui na = gusam dis ?

(M. J. Eijen.)

IV. Riim.

Riim võib olla: a) alliteration*), b) assonation*),
 d) lõpu = ehk täisriim.

a) Alliteration.

Alliterationi (kaasitamise) juures hakkavad need värvi (rea) sõnad
 või ka silbid, millede pääl kõige suurem rõhk seisab, ühesuguse algumb=
 häälituga. Näit.

Zahtis teha tunnistähte
 Pärastpölue poegadele.

(Klwp.)

Alliteration on Eesti keele päris oma ning meie luuletuste kenam
 ehe. Terwe „Kalevipoeg,“ lõpmata hulk wanu rahwalaulusid ja palju
 kunstluuletusi tarwitavad teda oma suuremaks iluks. Näitused:

- 1) Pöhha piiril seisis pere,
 Zugew talu kaludele.

(Klwp.)

- 2) Zalupoeg oli tööle tarka,
 Saks oli südi sundimaie.
 Meie maa mehed madalad —
 Nawalad kotte kandemaie.

(Rahwalaul.)

*) ti tuleb wälja rääkida tji.

3) **Poitvate leekide lääes kuld kuumama peagi pääfis.**
(Maine.)

4) **Kallun karjus kõigest kõrist:**
Kuulge Ingu, kuulge Ingu!
Näpakad oq räästa laulud,
Põdvad Ido Iõditused. (Jakob Tamm.)

5) **Weerle, weerle wete woogu**
Ena kaijus kiirula;
Sunni sügavuse hoogu
Peipsi poole pöörama! (M. Lipp.)

b) **Assonation.**

Assonationiks hüütakse rõhuga silpide täishäälikute ühtesõla. Eesti luuletustes tuleb ta enamasti alliterationi kaajas ette.

Näit.

1) **Tahis Salme kaajaks jaada,**
Reidu tihlul tiimitada. (Klvp.)

2) **Toonud rohud Rootsimaalta,**
Salatimid Saksamaalta,
Piparid Piiritamaalta. (Rahvalaul.)

3) **Miks on hirmsaks witsjaks sõda?**
Lahing tapab maha wahwad,
Tõbi wõtab õrnad ära,
Tuli huffab usinust. (S. B.)

d) **Lõpuriim.**

Lõpuriim ehk täisriim sünnib, kui faks wõi mitu sõna — wiimsest rõhuga silbist hakates — pääle algumbhäälikute teiste häälikute poolest täiesti ühte sünnivad. Näit. meel — keel, meji — weji.

Lõpuriim wõib olla: 1) ühe silbine ehk postriim, näit. rind — pind, muu — luu; 2) kahe silbine ehk sõlawriim, näit. luba — tuba, nõuan — sõuan; 3) kolme silbine ehk libise wriim, näit. algama — jalgama, heidawad — peidawad.

Paarriimid saadakse, kui kaks salmi rida järestikku riimivad, **ristriimid** — kui esimene rida kolmandaga, teine neljandaga riimis on, **süleriimid**, kui esimene rida neljandaga ning teine kolmandaga riimib. **Waheriimides** on riimivate ridade wahel üks riimita rida. Näit.

Paarriimid.

1) Kui on waga mere pind ,	2) Hiilgaw päike nagu tuld
Zulgust nättab iga rind .	Sütitafid põues tuld .
Zulge siisgi ainult see ,	Dõke leegib, laul ju helgib ,
Kes läab marus üle wec .	Taewasfinab film mul selgib .
(A. Grenzstein.)	Hiilga päike, hiilga ja ,
	Sinu paistel õnnis ma!
	(A. Saawa.)

Ristriimid.

1) Mõõk ähes, lubi teises täes ,	2) Kui Kungla rahwas kuldse a'al
Nii teeme rahwa tööd!	Küll istid maha sööma ,
Nii lahutame waihes wäes	Süis Wanemuine murumaal
Ta rasket waimu ööd .	Läks kandle lugu lööma .
(L. Koidula.)	(F. Kuhlbars.)

- 3) Mifs maailma mure **mängi**
 Taewalised heidawad?
 Mifs nad musta mulla **sängi**
 Oma puhtust **peidawad!**

(S. Jannsen.)

Süleriimid.

1) Tööd tee, inime!	2) Täidad ja kõik kooli soowid
Pane lootus Looja pääle:	Ja teed hiilgwad lõpuproowid,
Tema kuulab palwe hääle ,	Dled walmis mees!
Nitab heldeste.	Alga, oh, küll pea ärkad ,
	Glukooli puudust märkad:
	Kool jul alles ees .
	(A. Grenzstein.)

Waheriimid.

1) Ma Taara tammitutes	2) Ma uinusin Wiruwee rannal
Weel kuulen kanget häält .	Ja nägin üht imelist und .
Kõik ennemuistsed tuuled	See tungis mu südame põhja,
Weel pole kadund jäält .	Ei meelest mul lähe see tund .
(E. R. Vinnutaja.)	(F. Kunder.)

V. Salmid.

Üksikute wärside (ridade) ühendamise teel sünnivad **salmid**. Salmid wõivad kahe-, kolme-, nelja- ja rohkem wärsidega olla.

B. Luuletuste seltsidest. (Poetica.)

Luuletustes tarwitatakse nii hästi seotud kui ka sidumata kõnet. — Oma tuuma järele wõivad luuletused kolme seltsi olla: juustawad ehk epikalised, tundmuste awaldawad ehk lyrikalised ning näidendlikud (näitelawalised) ehk dramätikalised.

Epikaline luuletus toob meile sündmusi ja juhtumisi kõlawal keelel ette. Lyrikalise luuletuse eesmärk on tundmuste awaldamine ja äratamine. Dramätikaline luuletus seab elu sündmusi ja juhtumisi nagu olewikus sündiwaid — wastastikku jutu ajamise kombel — ette.

I. Epikaline luuletus.

1. **Lugulaul** ehk **epos** näitab meile kas ühe wõi mitme kangelase wõitlemist elusaatussega. Rahwusline epos kogub rahwa suus olewad muinasjutud ja lood ühe wägimehe ümber kokku ning annab seega piltisid terwest rahwa elust. Eestlaste rahwusline epos on „Kalewipoeg,“ Soomlastel „Kalewala,“ Sakslastel nende „Riebelungenlied.“

Kunstëpos on uuema aja luuletajate töö; näit. Kreuzwaldbi „Lembitu.“

2. **Muinasjutt** wiib meid imede maailma, näit. Kreuzwaldbi „Eesti rahwa ennemuistsed jutud,“ Kunderi „Eesti muinasjutud.“ — „Lumememm,“ „Kadakas“ j. t.

3) **Muinaslugu** (Säga) räägib wana aja imelistest ja imewärki sündmustest ja juhtumistest. Luguõid, mis muinasaja jumalatest ja nende tegudest räägivad, hüütakse **mythedeks**. Mythed on näit. Fählmanni üleskirjutatud muinaslood: „Maailma loomine.“ „Keelte keetmine.“ „Koit ja Hämarik.“ Ühe rahwa muinasaja jumalate luguõid ehk mytheid ühte kokku hüütakse tema **mythologias**. — Kohalised muinaslood räägivad imewärki juhtumistest, mis teatawal kohal ning teatawate inimeste juures olla sündinud, millede sündmustest aga ajalugu midagi ei tea. Näit. „Olew ja Olewiste firiku ehitamine.“ „Narwa neitsi.“ „Walgjärwe sündimine.“ **Kirilik muinaslugu** ehk **legenda** räägib imewärki kirikuloolistest sündmustest. Näit. Apostel Johannes ja noor mees.

4. **Walm** (fabula) on niisugune luuletatud jutt, kus kombeliste eluseadluste näitlikuks seletuseks enamasti elajad kõnelejatena ette astuvad. Näit.: „Lõwi ja hiir“, „Rebane ja kurg.“

5. **Mõistukõne** ehk tähendamiseõna (parabola) seletab inimeste elust võetud näituste najal kombelisi ja usulisi tõsijusi. Näit.: Kristuse mõistukõned Uues testamendis.

6. **Luulejutt** jutustab sündinud või ka luuletatud huvitavaid tegusid ja juhtumisi enamasti luulekujul. Näit.: Hurt: „Enne kui veel Taaralaste taimi.“ A. Gaawa: „Tiiu.“ Eijen: „Mis seiswad Soome, Wiru väed,“ „Truu Meeme.“

7. **Ballada** on kunstlikult valmistatud luuletus, kus ühe kangelase teo kallal kas võidurikasti kindlat tahtmist või wägimehelikku kannatust kujutatakse. Näit.: Bergmann: „Ustav Flo.“ „Salme.“ Luiga: „Armud võit.“

8. **Undisjutt** (novella) on lihtkõneline luulelik jutustus, kus tähtjate waimuannetega ja kindla tahtmisega inimeste elust huvitavaid sündmusi ja juhtumisi ette tuuakse. Näit.: Pärn: „Ustav sulane,“ „Oma tuba, oma luba.“

9. **Romaan** on niisama nagu uudisjutt lihtkõneline luulelik jutustus, aga palju pikkem ja laialdasem, täis keerulisi elujuhtumisi ja takistusi, mida loo päätegelane ehk kangelane kas ära võidab või nende vastu võideldes surma saab. Romaan on õpetlik elupilt suurel kujul. Näit.: „Prints Waldemar,“ „Renamäe kaasad,“ „Võitlus Rooma pärast.“

II. Lyrikaline luuletus.

1. **Laul** on tundmuste avaldamine luuletus, mis laulmiseks sünnis on. Laulud võivad waimulikud ja ilmalikud olla. **Waimulikud laulud** on näit.: Püha õõ, wäikne õõ. Oh võttem Jumalat. Jerusaleem, ja kõrge taewa linn j. t. Kirikliku jumalateenistuse juures pruugitavaid laulusid hüütakse **kirikulauludeks**. — **Ilmalikud laulud** võivad olla: **isamaalised**, näit.: Sind surmani küll tahan! Gestimaa, mu isamaa j. t.; **seltskondlised**, näit.: Ma olen rõõmus laulumees! Oh sõprus, kallid rõõmustus j. t.; **looduselaulud**, näit.: Metjas kõndis poisikene. Su koidu puna ehtes j. t.; **reisilaulud**, näit.: Mu isa oli reisimees. Kui rändan ma, kui rändan ma j. t. — **Rahwalaulus** hüütakse laulu, mida rahwas igal pool tunneb ja hää meelega laulab, näit.: Olin ära wõeral maal. Kui mina alles noor veel olin j. t.

2. **Vode** ehk **ülemislaul** on niisugune laul, mis täis waimustust, elu ja ilu. Näit.: Kunder: Kui kuuled oma kangelastest. — Kui siit pilwe piirilt alla waatan j. t.

3. **Hymnus** on waimulik **vode**. Näit.: Taaweti kiituse laulud. Kõik taewad jutustawad. üks kindel linn ja warjupaik. Sumal, Keisrit faitse ja j. t.

4. **Glegia** ehk **kaebuselaul** awaldab haledust, kurbtust, kaastundmust; näit. Lipp: Vili hüüab seda lillal. Kuhlbars: Säält Läänemere kalda päält. Hermann: Kurwal meelel kõnnin mina j. t.

5. **Spelaul** annab kombelisi õpetusi luule kujul; näit. Luiga: Surma sõit.

6. **Mõttejalm** ehk **epigramm** awaldab üht sügawat mõtet lühikest, kõlawal keelel, näit.:

Küll tõde tõuseb wägewalt
Kord wälja iga koore alt;
Kuid koore ussid, koledad,
Kad teda hirmjast' näriwad. (A. Piiritiwi.)

7. **Wanaõnnad** on rahwa seas sündinud, igal pool tuttawad, elunähtuste pääle põhjendatud ütelsed. Näit.: Käbi ei kuku kannust kaugele. Rahu kosutab, waen kaotab jne.

III. Dramaatikaline luuletus.

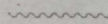
Dramaatikalised luuletused ehk näidendid langewad järkudesse, järqud etteastetesse. Täiemõdulisel näidendil on wiis järku. Näidendid wõiwad olla:

1. **Kurbmäng** (tragödia) näitab kangelast, kes saatuse sunnil oma elu kaotab, aga kombelisest küljest waadates wõitjaks jääb. Näit.: Leppimine surmas. Mihkel ja Liisa. Tuletorn j. t.

2. **Tõemängus** (drama) wõitleb näidendi päätegelane kõigesuguste kiusatuste ja kimbatustega, — jääb aga wiimaks wõitjaks. Näit.: Öö ja päew. üks efsinud inimene.

3. **Naljamäng** (comédia) näitab inimeste puudusi, nõrkusi ja lollusi elu olekutega wõitlemises ning lõpeb naljakalt. Näit. Kroonu onu. Priidu Kuldnupp. Mulgi mõistus ja tarilase tarkus j. t.

Z u h t k a w a.

Lehekülg.

	1. Rõne, lause, sõna, sõlv, häälik, täht	5
	2. Häälikute wälteb	7
	3. Nimisõna	8
	4. Omadussõna	11
	5. Mjasõna.	12
	6. Lihtlause	14
	7. Wastandliste aimetega sõnad	16
	8. Kõkkuliidetud sõnad	17
	9. Arendatud sõnad	18
	10. Arwusõna	20
	11. Ainus ja mitmus	21
	12. Mjesõna ja tema tarwitamine	22
	13. Määrussõna	24
	14. Ees- ja tagasõna.	25
	15. Sidesõna	27
	16. Hüüdsõna	28
	17. Käänamine.	28
	18. Käänamise näitused ja harjutused	31
	19. Omadussõna ja nimisõna ühes käänamine.	37
	20. Mjesõnade käänamine.	38
	21. Wõrdlemine	39
	22. Pööramine.	39
	23. Laiendatud lihtlause	59
	24. Lause jaotamine nende tuuma järele	62
	25. Kõkkumõdetud lause	63
	26. Lühendatud lause.	65
	27. Kõkkuliidetud lause	65
	Lauseühendus	65
	Lauseliitus.	66
	28. Mitmekordsest kõkkuliidetud lause	71
	29. Hüüdsõna ja kiillause	72
	30. Liikmeline lause ehk perioodus	73
	L i j a. A. Wärsiõpetusest. (Metrica)	74
	B. Luuletuste jeltsidest. (Poëtica).	80

Trükiwead.

- 2ht. 16 neljas rida ülewelt -- kann -- peab olema: **sonn.**
 " 16 teine " alt -- hall -- " " **halb.**
 " 39 kümnes " ülewelt -- ou -- " " **on.**
 " 43 esimene " alt -- tulewiku -- " " **tulewiku.**
 " 45 pft. 156 -- mind ei armaſtatud -- " " **mind ei ole armaſtatud**
 " 63 kümnes rida ülewelt -- märgi -- " " **märki.**
 " 67 jectifsmes rida alt -- jibituslauſeteks -- " " **jibituslauſeteks.**
 " 70 wiieſteiftkümnes rida alt on: Wida harwemine jne. eest 6) ära jäänud.
 " 78 wiies rida ülewelt -- ou -- peab olema: **on.**

(parandatud.)

